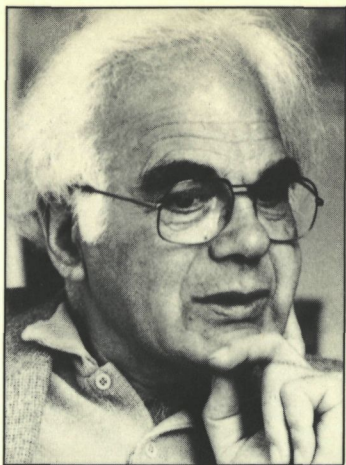

Met Saartje gebakken botje rondt Sal Santen (Amsterdam, 1915) zijn jeugdherinneringen af, die hij in 1969 met de publicatie van 'Jullie is jodenvolk' begon. In de schetsen waaruit deze nieuwe roman is opgebouwd, is het telkens de figuur van Saartje (haar plaats in het gezin en haar invloed op haar jongere broertjes, haar vorderingen op school en haar vooruitzichten in het leven, en ten slotte haar ziekte en haar laatste maanden in het sanatorium) die centraal staat.

Santen betoont zich in Saartje gebakken botje opnieuw een begenadigde verteller die als geen ander aan een lang vervlogen periode een zó menselijke en zó werkelijke vorm kan

geven. Dank zij de evenwichtige opbouw (drieëntwintig, vanuit het perspectief van de jonge Salie in de ik-vorm geschreven, schetsen met telkens een tijdsprongetje daartussen) en de afgewogen, onderkoelde stijl van schrijven, is Saartje gebakken botje onmiskenbaar een nieuw hoogtepunt in Santen's oeuvre geworden.

Juist voor deze roman, en in deze tijd, geldt wat Wam de Moor in het radioprogramma Literama over Santen gezegd heeft: 'Ik vind dat veel meer mensen zijn werk zouden moeten lezen, vooral veel meer jongeren. Ik denk dat hij een heerlijk auteur is voor de middelbare school door zijn eenvoud en door de warmte waarmee hij schrijft over de dingen. Als leraar vind ik ook dat hij uit pedagogische, morele overwegingen een auteur is om aan te bevelen.'

ISBN 90 6265 139 9

IN DE KNIPSCHER

Sal Santen Saartje gebakken botje

Saartje gebakken botje

Sal Santen

SAARTJE GEBAKKEN BOTJE

door Sal Santen

- 1969 Jullie is jodenvolk, *verhalen*
- 1971 Sneevliet, rebel, *biografie*
- 1972 Deze vijandige wereld, *verhalen*
- 1974 Adiós compañeros, *politieke herinneringen*
- 1975 Een geintje, *verhalen*
- 1976 Stormvogels, *roman*
- 1977 Brand in Mokum, *roman*
- 1979 De kortste weg, *verhalen*
- 1981 Brieffragmenten (bibliofiel)
- 1982 Schimmenspel, *filmdagboek*
- 1983 Saartje gebakken botje, *roman*

**Saartje
gebakken
botje
Sal Santen**

IN DE KNIPSCHEER

Saartje gebakken botje

Copyright © 1983 Sal Santen

Omslagillustratie Arie Kater

Vormgeving Henrik Barends

Foto achterzijde omslag Els Kirst

In de Knipscheer, postbus 6107, 2001 HC Haarlem

ISBN 90 6265 139 9

Inhoud

I	Een eigen stekkie	13
II	De kijkdoos	17
III	Breien leren	21
IV	Pruimen	27
V	Kattekwaad	34
VI	Klikspaan, halve maan	38
VII	Het grootboek	46
VIII	Kinderen onder elkaar	52
IX	Koperen bruiloft	57
X	Kaal met een kuifie	69
XI	Schoenen	73
XII	Anders	77
XIII	Jodin	83
XIV	Oude kaas	89
XV	Slobkousen	94
XVI	Matzes	99
XVII	Muggenjacht	102
XVIII	Heden kijkdag	105
XIX	Het fototoestel	113
XX	Barrevoetsandalen	120
XXI	Knokkie	125
XXII	De brieven van Saartje	129
XXIII	Telegram	134

Kindheitslandschaft, Lebenslandschaft
Todeslandschaft, sie sind Eines in ihrer
unwandelbaren Gleichzeitigkeit...

(Hermann Broch: Der Tod des Vergil)

Voor
Mirjam, Henriëtte, Jasper, Tamara,
Jessica en Lars,
die bij elkaar weer een hele familie
vormen.
Voor nu en later.

Hè, hè, de brief is vol.
Ben ik nu ook geen echte Santen?

(Saartje, 28-1-29, Hoog-Blaricum)

Liefste Saar,

Salie was vanmorgen te laat *gekomen*
Nou ik kan het heusch wel *droomen*.
Hij zou van den directeur straf *bekomen*
Maar je weet niet wat Salie *verzint*.
Ik betwijfel of de directeur die dingen *bemint*.
Hij ging niet naar den *directeur*.
Dus hij stoof de *bellefleur*.
Hij ging gewoon naar de *klas*
Waar Scholten juist bezig *was*
Van sommen het *kwadraat*
De jongens zeiden het na, al op de *maat*
Terwijl Ko in een andere klas met een lat *slaat*.
Ik weet niet zeker of 't wel heelemaal *baat*
De jongen is bezig aan 't huilen en *kreunt* en
steunt
Terwijl de andere jongen een algebrasom *op-*
dreunt.
Beneden staat Peller en geeft *gymnastiek*
En hij vond dat een jongen leelijk *riek*
Een ander was absent, die was *ziek*.
De jongens liepen in maatvasten *tred*
Bij pauken, trommel en *trompet*, retteretet
Peller zijn stem met dikke *nevels*
Zijn stem sloeg op de *gevels*, vanaf zijn dikke
knevels
De jongens hadden *snotpegels*
Suffers, kaffers loop dan toch in de *rij*

Je maakt van mijn bloed karnemelk met zure *brij*.
Als jullie goed loopt gaan we *trefbal*
Maar wie had 't meeste lef *Sal*.
Daar gaat 't belletje, de jongens gaan in de rij
voor de *deur*
Peller zegt vergenoegd: 'Ik ben eraf van al dat
gezeur.'
De Engelsche is met zijn verkeerde been uit bed
gestapt
Tante Hang hebben ze uit haar kleine teen bloed
getapt en
Mijn buurjongen heeft bloed van haar *gegapt*
Heeft de kat op haar gezicht *gekrabd*
Hebben ze ook nog op haar teenen *getrapt*.

Maurits

EEN EIGEN STEKKIE

‘Wat is ’t heerlijk, hè pa, als je een eigen stekkie hebt,’ zei Saartje.

Stekkie? Wat bedoelde ze daarmee?

Opa bracht altijd stekkie mee naar huis, als hij zijn kar vol met sinaasappelen had leegverkocht. Die waren dan voor ons, de kleinkinderen. Soms waren ze zo bitter, dat je het beter zou uitspugen, al mocht het niet van vader omdat hij het vies vond wat we deden. ‘Jullie altijd met je geklededer.’ Maar altijd zat er een stuk aan dat nog lekker smaakte, en de kunst bestond eruit het goed gebleven deel op te zoeken.

‘Stekkie? Wat is nou een stekkie?’ mompelde ik tegen Saartje op een manier die van alles kon inhouden. Minachting, onwetendheid, zij moest het raden, dan kon ze mij tenminste geen klein kind vinden. Klein kindje, dat had ze wel eens tegen mij gezegd en haar tong uitgestoken: ‘Ik ben al groot, daarom mocht ik met pa en moe mee om bij opa en opoe te wonen. Jullie lekker niet.’

Ik wou haar een trap geven, maar vader had

mijn arm beet gepakt en me een tik voor mijn gat verkocht. 'Jij je zusje pijn doen? Kijk uit hoor!'

Grote mensen waren gemeen. Ineens lieten ze je zomaar in de steek. Wat had ik gedaan? En wat had Maurits gedaan? 's Avonds in bed probeerde ik erachter te komen. Dan liet ik alles van de laatste maanden door me heen gaan. Het gaf een gevoel alsof je hart heel droevig viool speelde. En toch kon ik niet huilen. Dat was het gekste. Ik had het huilen verleerd. Als ik soms ruzie had met Maurits, of met een van de neefjes, deed ik net alsof. Ik schreeuwde het uit met mijn handen voor mijn ogen, zodat ze niet konden zien dat er geen tranen in zaten. En als ik alleen was en voor de spiegel stond, oefende ik hoe ik mijn smart de vrije loop kon laten.

Waarom mocht Saartje wel met vader en moeder mee? Zij mocht bij ze in bed slapen, in de bedstee. Voor Maurits en mij was er ook heus wel plaats geweest. Aan het voeteneinde. Toen ik het tegen vader zei, had hij alleen maar een geintje gemaakt: 'Jij met je tenen in mijn neus, dan bedwelm ik, dan word ik niet meer wakker.'

Nou, op de grond kon ook, op een kermisbed. Op de grond kon je net zo goed slapen. Dat wist ik heus wel. Hoe vaak was ik niet in mijn slaap uit bed gerold zonder het te merken, om 's morgens op de vloer wakker te worden?

Saartje kreeg van vierduiten van me, zodra we

weer vrij waren, bij onszelf, in een eigen huis. Vroeger kon ik bij haar terecht als er iets was gebeurd, en nu wilde ze niet eens meer horen dat tante en oom zo streng waren, veel strenger dan vader en moeder.

‘Kind, hou je dan ook koest,’ had ze geantwoord, ‘je bent groot genoeg om te begrijpen dat het niet anders kan. Je weet toch dat pa failliet is geslagen?’

Hadden ze pa geslagen? En hij was de sterkste man in de hele wereld. Ik geloofde Saartje lekker niet. Zij had trouwens makkelijk praten. Ik moest van tante boter op mijn brood eten, wist ze dat wel?

‘Wat hindert dat, je proeft het nauwelijks.’

‘Ik griezels ervan, dat weet je toch...’

‘Omdat je verwend bent, een verwend kind.’

Dat was brutaal van haar.

‘Rot meid,’ beet ik haar toe. Als ze maar wist dat ik nooit meer met haar sprak. Lachen moest je als oom een stomme grap vertelde, over bibbertjespudding, omdat ik had gezegd dat linzensoep van vies water was gekookt. Snapte ze dan niet dat het gekke mensen waren?

Maar wat bedoelde ze nou met een eigen stekkie?

Ja, nu wist ik het ineens. Een eigen plaats, bedoelde ze. Toen we nog in de Jordaan woonden, had juffrouw Kladder van de overkant het er

eens tegen moeder over. Feestneuzen verkochten ze, en maskers, en toeters voor koninginndag. Ik wou er een hebben, een oranje, maar dat mocht niet. 'Ach ja,' knikte juffrouw Kladder, 'ieder heeft zijn eigen stekkie.' 'Ja,' had moeder geantwoord, 'mijn man zegt: wij hebben nu eenmaal onze plaats.'

Ik wou dat ik niet steeds zo verdrietig was. Als ik het wegdruk, word ik ineens kwaad. Je moet wel uitkijken dat je niet gaat schreeuwen, als je bij vreemde mensen in huis bent. Eigenlijk zijn een oom en een tante ook vreemde mensen. Een vriendelijke jongen moeten ze me vinden, en daarom loop ik steeds met een glimlach op mijn gezicht. Dan zien ze tenminste niet dat ik kwaad ben op alle mensen van de hele wereld. Op Saartje net zo goed.

II

DE KIJKDOOS

In de Thora staat geschreven, dat je het loon van een werkman niet mag laten overnachten. Vader had die woorden al zo vaak herhaald, elke keer als een klant te lang de schoenen had gepoft, dat ik ze wel kon dromen.

Eerst snapte ik niet wat hij met overnachten bedoelde, totdat vader me duidelijk had gemaakt dat het bijbelse taal was, en dat het wilde zeggen dat het loon nog dezelfde dag uitbetaald diende te worden als je ervoor gewerkt had.

Om op te scheppen begon ik zelf bijbelse uitdrukkingen te gebruiken en vroeg aan mijn vriendje Arie of hij wist waar in Amsterdam de pontificale mis werd opgevoerd. Hij snapte niet eens wat dat betekende, maar toen hij me ernaar vroeg kon ik het ook niet uitleggen. Het scheen iets met de katholieken te maken te hebben, en met de mis waar sommige kinderen uit de klas wel eens naar toe moesten. Dus legde ik geduldig uit:

‘De pontificale mis wordt in Amsterdam-Noord gehouden, dan moet je met de pont over

het IJ.'

Toen begreep hij het nog niet.

Die van het overnachten van het loon had hij gauw door. Hij had me geen knikker willen geven, nadat hij in mijn kijkdoos had gekeken. 'Morgen,' zei hij, 'morgen brengen.' Ik vertelde hem, dat hij mijn loon niet mocht laten overnachten, waarop hij antwoordde dat ik een zeiker was. Dat het heus wel goed kwam. Dat ik niet zo'n kouwe kak moest maken om een kalkedot.

En ik bezat nog wel een heel mooie kijkdoos, veel mooier dan die van de andere jongens. Natuurlijk, zij hadden er ook uitgeknipte stukken ansichtkaart in, van een bos, of een hondje, of een huis, waardoor het net echt leek. Met rood vloeipapier over de open doos geplakt, zodat de zon erin scheen.

De mijne had iets heel bijzonders, en dat had ik zelf bedacht. Tenminste, bijna zelf bedacht, want een jongen had het eerder gedaan, in een blikken sigarettendoosje, en dat was griezelig geweest. Aan de onderkant had hij in het blik een gaatje gemaakt waar zijn vinger door kon. Op de bodem lag een watten dekentje, en als hij zijn vinger door het gat stak en op de watten legde, was het net of daar alleen maar een vinger lag. En dan vertelde hij enthousiast: 'Kijk eens, ik heb een vinger gevonden, bij de bouw, iemand heeft hem met een steekbijtel per ongeluk van zijn

hand gehakt.'

Meiden begonnen altijd te gillen als ze ernaar keken.

En nu lag mijn vinger stil op de bodem van de kijkdoos te wachten, op een laagje sneeuw van vette-watten, tussen twee rijtjes kerstbomen in. Arie had het gauw door, en omdat hij me de knikker niet wilde geven begon hij me te pesten. Hij riep naar de andere jongens dat het flauwekul was. 'Kijk maar,' zei hij beslist, en trok aan mijn arm.

Daar was geen gein meer aan. Niemand wou meer kijken, en bovendien kwam de ijswagen langs, op weg naar het Zonneplein om staven ruw ijs bij de slager af te leveren. Gauw bracht ik mijn kijkdoos naar binnen, en holde met de jongens mee naar het plein.

Als je tegen de open achterklep van de wagen ging staan, kon je soms een stukje ijs van de grote matglanzende staaf pakken, die met een pikhaak naar buiten was getrokken. Soms ook vielen er stukken op straat. We vochten erom. Nooit was er genoeg voor iedereen. Gelukkig was ik sterk, en ik kon me best naar voren dringen. En altijd vroeg ik me af wat de donkere streep betekende in het hart van de ijsstaaf.

Het brok was zo koud, dat het pijn deed als je er lang op zoog, en als je het tegen je tong hield verdween langzamerhand het gevoel eruit. Net

alsof je geen tong meer had, of alleen maar een dikke bult.

Saartje vond het natuurlijk weer vies. 'Het is misschien bevroren grachtwater,' beweerde ze. 'Daar kan je typhus van krijgen, weet je dat? En er zit ammoniak in, proef je dat dan niet? Vergiftig is het.'

Ze was mesjogge. Hoe konden ze het dan gebruiken voor het vlees, en bij het maken van ijswafels? En als je ging zwemmen in het Noord-zeekanaal? Dan kwam er ook wel eens water in je mond. En op donderdag, als het sluisje van de polder openstond, dreven er zelfs drollen in. Nog nooit was er iemand van ons ziek geworden.

Saartje had mijn kijkdoos nog niet eens gezien. Straks zou ik meel aan mijn vinger smeren, en als hij dan bleek op de watten lag, zou ze denken dat het een dooie vinger was. Dan zou ik hem plotseling bewegen, om haar aan het schrikken te maken. Want meiden, ach, die zijn overal bang voor.

III

BREIEN LEREN

Geduldig hield ik met een hand de kous vast, die Saartje vanwege de vakantie met ander breiwerk van school mee naar huis had gekregen, en trok ik met mijn rechterhand de draad los, die zij op een kluwen wond.

Het was een wonder, hoe de lusjes zich in het niets oplosten en de kous razend snel kleiner werd.

‘Je moet het niet steeds uit je handen laten glijden,’ mopperde Saartje, terwijl ze een knoop uit de draad peuterde. Ik had altijd last van gladde handen, en dan spuugde ik erin om ze weer ruw te maken. Door de vettige katoen werden mijn vingers nog gladder, maar het was nu niet mogelijk ze in te klodderen, en dat durfde ik ook niet tegenover Saartje.

Weer gleed de kous uit mijn hand.

‘Stommerd,’ schold Saartje.

Maar toen we ermee klaar waren, vond ze me heel knap omdat ik haar zo goed had geholpen, en lachte ze om mijn opmerking dat het eigenlijk omgekeerd breien was geweest.

‘Zou je het graag willen leren?’ vroeg zij.

‘Natuurlijk,’ beaamde ik.

Altijd was het breien mij als een bovennatuurlijke gave voorgekomen, temeer omdat meisjes het wel en jongens het niet konden leren. Het behoorde tot de raadselen van deze wereld, en nu bood Saartje mij aan me in het geheim ervan in te wijden.

‘Heel makkelijk is het,’ zei ze, ‘kijk maar,’ en ze nam twee breipennen. Ze hield ze onder haar armen, drukte ze tegen haar lichaam aan, zo stevig dat haar borstjes naar voren staken.

‘Kijk, dit is een lus.’

Ze bracht hem om de linkerpen, stak van voren naar achteren de rechterpen in de lus, sloeg de draad om de naald en trok hem door de lus naar voren. ‘Deze lus zet je op de linkernaald naast de andere steek,’ hield ze me voor, ‘nu doe je hetzelfde opnieuw. Dat heet insteken. Je slaat de draad weer om de naald, trekt de lus er weer door en zet hem weer op de linkerpen. Dat heet opzetten. Snap je het?’

Alleen het woordje lus was tot me doorgedrongen.

‘Je kijkt zo verschrikt,’ merkte Saartje op. ‘Nee, dat hoeft je nog niet te leren. Je moet alleen weten dat je met breien hetzelfde moet doen, maar dan laat je de ingestoken lus vallen. Het is dus: insteken, omslaan, doorhalen en af laten glijden, en

dan weer: insteken, omslaan op dezelfde manier, doorhalen en af laten glijden. Snap je het nu?’

Ik zei geen ja en ik zei geen nee.

‘Probeer het eens,’ zei Saartje, ‘ik zal het je steeds voorzeggen.’

De tweede keer lukte het me, terwijl zij herhaalde: ‘Insteken, omslaan, doorhalen, af laten glijden.’ De derde keer liet ik een steek vallen, en dat gebeurde steeds opnieuw, totdat Saartje kwaad werd.

‘Eigenlijk moet je het in je vingertoppen hebben. Kom ik zal het samen met je proberen.’

Terwijl ze met mij de breipennen vasthield en ze in een bepaalde richting duwde, volgde ik haar bewegingen mee zonder er zelf iets aan te doen.

Zodra ze eventjes los liet, viel er weer een steek, en Saartje werd ongeduldig. ‘Ik ben niet gek, jij leert het nooit van je leven.’

Breien was meidengedoe. Net als de meidenboeken in de schoolbibliotheek.

‘Weet je wat ik doe,’ besloot Saartje, ‘ik ga voor moeder onderleggers breien. Zie je die lelijke kringen in het tafelblad? Dat komt door de hitte van de pannen. En het is zo’n prachtige tafel.’

Een prachtige tafel, dat ronde ding op één dikke poot? Bij mijn vriendjes hadden ze een tafel op vier poten. Dat was veel echter, en die

kraakte ook niet. Het leek wel alsof bij ons alles anders moest zijn.

‘Hij is heel oud,’ vervolgde Saartje, ‘wel 200 jaar. Vroeger stond hij bij opa en opoe in Arnhem, en die hebben hem ook geërfd. Daar moesten we zuinig op zijn. Misschien krijg ik hem later wel, als ik ga trouwen, want ik heb opa en opoe nog goed gekend. Opa maakte altijd grapjes met me, en noemde me Saartje gebakken botje.’

Dat laatste wist ik wel. Ze had het me al zo vaak verteld. Het gekste was, dat ik me niets meer van opa en opoe kon herinneren, helemaal niets, ofschoon ik als klein kind eens bij ze had geloogd.

‘Ik heet naar opa, hè?’ vroeg ik.

‘Ja,’ antwoordde Saartje, ‘Salomon.’

‘Salomon, bah, een rotnaam, een echte joden-naam.’

‘Wat erg,’ schrok Saartje, ‘om zo iets te zeggen. Je moest er trots op zijn. Weet je wie Salomon was? Koning Salomon. Een heel wijze man, waar nu nog over wordt gesproken.’

Zij had makkelijk praten. Zij werd niet uitgescheiden voor Sammie. Eigenlijk was Saartje ook een jodennaam, en zij vond het niet erg. Een kunst, als ze je als een gewoon kind beschouwden, en niet als een joodje. Ik zou er maar niet meer over praten.

‘Hoe komt het dat je het ene vergeet en het

andere onthoudt?' vroeg ik, maar Saartje zei alleen dat ik altijd van die opmerkingen had. Nu dorst ik haar dat andere ook niet te vragen: hoe het kwam dat er een stem in je hoofd zit die met je meespreekt, en die je verbood iets te doen als je het juist wel wilde doen, net alsof je van binnen uit twee kinderen bestond die met elkaar ruzie maakten. Dat was pas de laatste tijd zo. Als het maar niet betekende dat je een beetje gek was.

Intussen ritselden de breipennen van Saartje over elkaar, terwijl zij de kat wegjoeg die met de kluwen wilde spelen.

Saartje schreeuwde nooit tegen moeder om haar zin te krijgen. Iedereen zei trouwens dat ze op moeder leek.

'Hoe komt het dat moeder niet zo goochem is?' vroeg ik voorzichtig.

'Niet zo goochem? Dat denken jullie maar, omdat ze veel te goed is en jullie haar commanderen. Ze durft niet voor zichzelf op te komen en dan doet ze net alsof ze iets niet begrijpt. Dat heb ik zelf gemerkt. Tegenover mij is ze heel anders.'

Zou het waar zijn wat Saartje beweerde? Hoe kwam het dat een moeder tegenover het ene kind heel anders was dan tegenover het andere? Net alsof het niet dezelfde moeder was?

'En ze schrijft zo lelijk,' hield ik vol.

'Dat dankt je de donder.' Nu was Saartje echt kwaad, want zo sprak alleen vader, als hij ergens

zeker van was. 'Je weet toch dat ze bijna blind is? Toen ze drie was heeft ze er zelfs een jaar voor in het ziekenhuis gelegen. Probeer jij het maar eens, met je ogen bijna dicht.'

'Onbeschrieen,' antwoordde ik, zonder precies te weten wat het betekende. Vader gebruikte het woord altijd om iets af te kloppen.

'Ach,' zei Saartje boos, 'soms heb je zelf het verstand van een gazzar.'

Een gazzar, dat was een varken. Hatelijk om dat te zeggen. Misschien kwam het daardoor wel dat moeder niet goed kon breien, dat er kringen op het tafelblad zaten, dat ze van die gekke kleren droeg, en onze kousen zo rottig stopte, dat er hele propfen in zaten.

'Hoe komt het dat je als kind slechte ogen krijgt?' vroeg ik, nu Saartje weer tegen me lachte.

'Weet ik veel. De een heeft dit, de ander dat. Maar soms ontstaat het bij de geboorte, als een soort besmetting. Daarom druppelen ze tegenwoordig de oogjes van de baby's in met helsesteen.'

Hoe kon dat nou. Helsesteen was toch geen vloeistof. De dokter had het mij gegeven voor de wrat op mijn duim. Het had na enige dagen zo'n pijn gedaan dat ik het in mijn oksel voelde steken. Het kon de dokter niets schelen. 'Dacht je soms dat ik suikerwater gaf?' had hij lachend gezegd.

IV

PRUIMEN

Niets was zo gezellig als 's avonds in de achtertuin staan luisteren naar vader die met de buurman bij de heg stond te praten. Waren zij druk in gesprek, dan had vader er geen erg meer in dat wij naar bed moesten, en moeder liet het zo, wetende dat we toch niet konden slapen nu het nog licht en zo warm was.

Die buurman was bij de politie. Wat je daar al niet kon beleven. Een man had zijn strot afgesneden, zijn eigen strot. Omdat hij kwaad was op zijn vrouw. Er kwam heel wat voor kijken om je zenuwen in bedwang te houden als je in je dooie eentje in het donker op straat liep te patrouilleren. Voordat je er erg in had, had je een klap op je kop te pakken. Een dronken kerel, een dief die zich betrapte waande, tot alles waren ze in staat. Nog afgezien van alle andere gekkigheid waar mensen zich schuldig aan maken.

Natuurlijk, het waren niet alleen de zenuwen. Hij stond heus wel zijn mannetje. Verveling kwam er ook bij. Ik geef het je te doen, urenlang zonder aanspraak te lopen slenteren. Soms

kostte het de grootste moeite je ogen open te houden. Je ooghoeken brandden en je oogleden leken wel, als die van een slaappop met gewichten verzwaaard, omlaag te worden getrokken.

En al die tijd maakte de buurman een kauwend gebaar. Als je goed keek zag je dat zijn mondhoeken een beetje bruin waren, evenals zijn tanden. Hij kwam uit Zeeland, was eerst boerenknecht geweest en vandaar bij de politie gekomen. Bij het opmaken van bekeuringen had hij schrijven geleerd, vertelde hij vol trots. Vader spotte daar graag mee, omdat hij nu eenmaal weinig respect had voor de intelligentie van het boven ons gestelde gezag.

Maar hij liet de buurman rustig uitpraten, want ook hij was nieuwsgierig. En hij knikte, toen de politieagent vertelde dat er tegen die voortdurende bedreiging slechts één afdoende remedie bestond: pruimen. Dat werd oogluikend toegestaan, en het hield je uit de slaap.

Daarom was onze buurman een ware pruimvirtuoos geworden. Soms liep het tabakssap langs de mondhoeken naar zijn kin. Dan zoog hij het opgehoopte vocht in zijn mond tot één bruine massa samen en spooog het straaltje in elke gewenste richting voor zich uit. Hij demonstreerde zijn grote bedrevenheid door een flinke klodder over de heg voor mijn voeten te deponeren. Dat was iets anders dan roken. Je moest het

bij voorbeeld bij het uitoefenen van de straatdienst niet wagen te smoken. Werd je betrap, dan kreeg je een douw, niet mooi meer. 's Nachts was er weliswaar minder gevaar voor controle, maar je had altijd dienstkloppers die je een hak wilden zetten. Hij lachte verontschuldigend bij die laatste woorden, als wilde hij te kennen geven dat hij niet alleen voor zijn plezier pruimde.

Mijn bewondering kon hij daarmee niet aan het wankelen brengen. Wij jongens vonden het pruimen de mannelijkste aller bezigheden. Orgeldraaiers, straatartiesten, bootwerkers, gewichtsheffers, iedereen die sterk was kauwde. Daar moest je echt heel groot, heel oud voor zijn.

Oom Max bij voorbeeld placht op te scheppen over de kwaliteit van zijn tanden. Nooit hoefde hij ermee naar de tandarts, nog nimmer had hij last van kiespijn gehad, geen gaatje zat erin. En beseften wij wel waar hij dit aan te danken had? Aan het pruimen van jongs af aan.

Ter staving van zijn betoog trok hij zijn bovenlip omhoog, zoals een hond die kwaad is, maar hij bedoelde het goed. De kaken wijd opengespreid zette hij zijn tanden in de rugleuning van een stoel, ging wijdbeens staan om het evenwicht niet te verliezen en tilde als een ware circusartiest het gevaarte van de grond.

Thuisgekomen probeerde ik in mijn eentje

hem na te doen. Mijn tanden schraapten langs het hout, lieten er krassen in achter, zonder dat er ook maar enige beweging in de stoel kwam.

Meer nog dan het pruimen van de buurman en van oom Max boeide mij het nauwelijks waarneembare tabak kauwen. Opa was nu sigarenmaker en zat in een huis op het Waterlooplein zijn vak uit te oefenen. Was een sigaar eenmaal gerold, dan beet hij er een puntje af, alvorens hem in een blok naast andere sigaren van zijn schepping te schuiven. Dat afgebeten puntje verborg hij achter zijn kiezen. Zo verzamelde hij al die tabaksrestjes in zijn mond tot een forse pruim, waar hij bijna onmerkbaar op zoog. Het sap spuugde hij nooit op de grond, zodat ik mij steeds weer afvroeg of hij het misschien had doorgeslikt.

Eens kwam de meester op de fiets naar school.

De halve klas holde achter hem aan om zijn karretje vast te kunnen pakken zodra hij zou zijn afgestapt. Wie het won mocht immers zijn rijwiel naar binnen brengen, naar de speelplaats waar hij onder een afdakje werd gestald. Viel die eer je ten deel, dan mocht je ook als eerste de klas betreden om de plantjes in de vensterbank water te geven, wel vier of vijf minuten voordat de anderen werden toegelaten.

Op het tafeltje van de meester, voor op het

podium, stond zijn tabakspot met pijptabak. Niemand zou het ontdekken als ik er een draadje uit proefde.

Op dat ogenblik hoorde ik de meester in de gang. Haastig duwde ik een prop tabak in mijn mond en hoorde de meester vragen: 'Wat doe jij daar?'

Ik slikte de scherpe pruim door, mompelde 'Niets meester' en ging op mijn plaats zitten.

Het schroeide in mijn keel. Nooit eerder had ik een zo vreselijke smaak in mijn mond gehad. Hoe meer moeite ik deed niet over te geven, hoe benauwder ik het kreeg.

Ik sperde mijn ogen open. Een bruine massa golfde op het blad van mijn schoolbank. Mijn buurjongen sprong geschrokken op, terwijl ik gierde van misselijkheid. Er leek geen eind aan te komen.

Stel je voor dat meester zou ontdekken dat ik tabak uit zijn pot had genomen.

Maar meester had met mij te doen. 'Het zal buikgriep zijn,' veronderstelde hij, en hij liet Saartje uit de hoogste klas komen om me naar huis te brengen.

Zo liepen we samen door de Orionstraat. Zij had me een hand gegeven, alsof ik een klein kind was, maar ik was er toch blij om omdat ik zo onzeker liep. Ineens zei ze: 'Griep? Dan heb je koorts. Je hebt niet eens een warme hand. Heel

gewoon, zelfs koud een beetje. Heb je iets gegeten wat je niet mocht?’

Ik schrok. Zou ze het begrijpen, van die tabak? Vader zei altijd dat ze later kinderarts moest worden. Nee, dat kon niet, ze was er niet bij geweest. En toch, met Saartje was ik nooit zeker. Soms zei ze plotseling iets alsof ze voelde wat ik aan het denken was. Ik hoefde haar heus niets wijs te maken.

‘Je kan het mij gerust vertellen,’ vleide ze.

‘En het dan aan vader overbrengen.’ Ik klapptande bij die woorden. Zou het echt koorts geworden zijn? Kon dat, als je eerst misselijk was geweest? Zou Saartje nu geloven dat het griep was? Ik nam me heilig voor, geen woord meer te zeggen, om me niet te verspreken.

‘Laat je tong eens zien?’ vroeg Saartje.

‘Dokter droppie,’ mompelde ik en stak aarzelend mijn tong uit.

‘Er zit een bruine vlek op je bloes, het lijkt wel poep.’

Nu kwam ze er natuurlijk achter. Smekend vroeg ik haar me niet te verklikken.

‘Nee,’ antwoordde ze.

‘Je hand erop?’

‘Mijn hand erop.’

Nu hoefde ik niet meer bang te zijn en ik vertelde haar opgelucht de ware toedracht. En weet je wat ze alleen maar zei?

‘Wat ben je toch een vreemde jongen.’

En ineens vertelde ze mij een geheim over een ouwe man die meisjes uit haar klas voor school had aangesproken. ‘Ik heb een ringetje voor de liefste van jullie,’ had hij gezegd. ‘Wie is de liefste?’

Iedereen had ‘ik’ geschreeuwd, behalve Saartje, omdat ze het niet geloofde. Toen was hij naar haar toegekomen: ‘Jij bent de liefste, want jij hebt niet gevraagd. Kinderen die vragen worden overgeslagen. Hou je hand op.’ Toen ze haar vingers spreidde, had hij er iets kleverigs ingeduwd, en weet je wat het was? Een uitgekauwde tabakspruim.

KATTEKWAAD

Aan de voet van de Oostzanerdijk, waarachter de polders sluimerden, lag de Orion strategisch verscholen. Regende het, dan was de leeszaal dichtbij. Soms mocht ik met mijn vriendje mee naar de Ridderhoeve. Ook zochten we naar kikkerdril, naar watervlugge salamanders tussen de stenen van de polderdijk. Begon dat ons te vervelen, dan gingen we appeltjes jatten in de pastorie, of brachten een bezoek aan de kolenboerin.

De kolenboerin resideerde in de kolenloods aan de Kometensingel, vlak bij de Kluft. Het duister van de oude schuur werd schamel opge-licht door het fletse geel van een paar gloeidraden. Wie er kolen kwam halen, kreeg zijn portie afgeschept. Vijf matglanzende maatemmers stortte ze in een juten zak. Wie veel geld had kocht antraciet en liet dat thuis bezorgen.

Het wond ons op de grove, breedgebouwde vrouw met die zwarte gruisvlekken op haar gezicht kwaad te maken, en we schreeuwden onze verwensingen het duister in. Ze liet aanvankelijk

niets merken, maar dat ze uiteindelijk kleppend naar buiten zou rennen wisten we zo zeker als dat een kat achter een touwtje gaat aanhollen als je het maar lang genoeg voor zijn neus heen en weer laat dansen.

Vloekend kwam zij dan te voorschijn en hief haar vuisten dreigend naar ons op. Hoewel we haar scheldwoorden maar half begrepen, genoten wij intenser naarmate zij kwader werd, en we spuugden naar haar zodra ze dicht genoeg bij ons kwam, wetend dat zij haar loods niet in de steek kon laten.

Vandaag echter had ze haar klompen uitgeschopt en kwam ze ons met stenen achterna. Daar waar de schedel licht uitpuilt klopte voor ik het wist een stekende pijn achter mijn oor.

Moeder geloofde me toen ik haar vertelde dat ik was gevallen. Ze kookte een pannetje water, sprenkelde het op de wond en vond dat ik het aan mijn vader moest laten zien, die boven zat te werken. Hij trok mijn oorlel naar voren, bekeek de wond aandachtig, schoof zijn bril op zijn voorhoofd om er nog eens naar te turen, en vroeg: 'Gevallen zeg je? Hoe kan dat, achter je oor vallen?'

'Zo,' antwoordde ik, en ik maakte een scheef gebaar met mijn hoofd, alsof ik een bok was die een kopstoot wilde uitdelen.

‘Ik geloof geen woord van wat je me vertelt,’ concludeerde vader. ‘Wat is er werkelijk gebeurd?’

Tegen hem liegen was heel moeilijk. Als hij erachter kwam werd hij verschrikkelijk kwaad. Dan begon hij te schreeuwen, werd rood in zijn gezicht, en dan kon je mooi voor je reet krijgen.

‘De kolenboerin heeft met stenen gegoooid,’ zei ik aarzelend.

‘Zo maar, voor de lol?’

‘We hebben haar een beetje gepest, een klein beetje.’

Zonder uitstel rukte vader me omhoog, legde mijn billen binnen handbereik en kletste er met zijn eeltige handen verbeterd op los. ‘Ik zal je leren om mensen die voor hun brood sappelen het leven zuur te maken.’

‘Mijn vriendjes hebben het ook gedaan,’ huilde ik.

Maar daar was moeder al. ‘Schei uit Barend, blijf die jongen niet zo slaan.’

Zo ging het altijd als ik voor mijn kont kreeg. Eerst werd vader dan nog driftiger, totdat zij hem bij zijn arm greep en voor hem ging staan, zodat hij er wel mee moest stoppen.

Ik rukte om los te komen en holde de straat op. Als hij me nog één keer sloeg, dan zou ik me op het schip in het droogdok verbergen en meevaren, heel ver weg. Er was een Indiër op die schuit

die vaak tegen me lachte. Hij kwam wel eens op de Zonneweg, om fietsen te leren, en zou me vast wel helpen. Hij dacht vast dat ik ook uit Indië was, vanwege mijn zwarte haar, want tegen andere jongens was hij nooit zo vriendelijk.

Bij de Polluxstraat, vlak voor de poort stond Saartje te diaboloeën met haar vriendinnetjes.

‘Wil je ook een keer?’ vroeg ze meteen aan mij, want ze wist dat ik er goed in was, het enige meidending dat me geen moeite kostte.

‘Heb je geplanjend?’

Eerst gaf ik geen antwoord, maar ze nam me aandachtig op, en zei dat ze het heus wel aan mijn ogen zag.

‘Vader heeft me gepatsjt,’ mompelde ik.

‘Dan heb je zeker weer wat uitgespookt.’

Ik vertelde haar wat er was gebeurd, want ze zou het thuis toch te weten komen.

‘Vader is een rechtsjaffen mens,’ hield ze me voor, ‘hij wil niet dat je andere mensen pest.’

‘Maar hij mag me niet slaan,’ herhaalde ik, en ik trilde bij die woorden over mijn hele lichaam.

‘Nee,’ bevestigde ze, ‘hij mag je niet slaan.’

En toen gaf ze me een zoen, midden op straat, waar al die meiden bij waren. Om je dood te schamen.

KLIKSPAAN, HALVE MAAN

Het Tuindorp Oostzaan, waar wij al twee jaar woonden, lag er verlaten bij in de zomerse hitte. Saartje was niet thuis, al de hele lange dag, en Maurits voetbalde met zijn vriendjes op het opgespoten land. Moeder zat alsmaar in de keuken, met de poes naast zich. De onwennige stilte werd alleen doorbroken door vader. Met zijn schoenmakershamer beklopte hij een zool, of een hak, in zijn werkkamer boven.

Saartje was met de zesde klas naar buiten om afscheid van de Orionschool te nemen. Over een week zouden wij niet meer samen naar school gaan.

En daar was ik blij om. Altijd zag ze het als ik iets deed wat niet mocht. Saartje alleen had gezien dat ik rookte, en zij alleen kon het aan vader hebben verklikt. Toen we aan tafel zaten had vader me er steeds mee geplaagd. Moeder vond het wel naar dat vader me zo graag pestte. Soms hield ze haar hoofd een beetje schuin, zodat het leek alsof de haardot op haar hoofd los zou laten. Dat deed ze altijd als ze me eigenlijk

wel lief vond. En aan haar ogen kon je het ook zien. Maar ze vond net zo goed dat ik niet mocht roken. 'Dan word je niet sterk,' zei ze, 'en je wil later toch groot worden?'

Daar had ze het altijd over, dat ik sterk moest worden. Dat had de dokter al gezegd bij mijn geboorte: 'Die jongen wordt een Hercules.' Duizend keer had ze het al verteld, aan de buurvrouw, aan de bakker, nu wist ik het zo langzamerhand wel.

Zelf deden ze ook wat ze aan een kind verbooden. Of vader misschien niet rookte. Al toen hij acht jaar was. En hij is toch ook een sterke man geworden?

Ik zou Saartje het klikken betaald zetten, wanneer zij thuiskwam uit Schoorl. Helemaal naar Schoorl waren ze.

'Ruik je niets, Sientje?' onderbrak vader zijn eten, en hij snoof luidruchtig terwijl hij zijn neusvleugels optrok.

'Ruiken?' zei moeder argeloos. 'Ik heb toch geen eten opstaan dat kan aanbranden? Tussen de middag...'

'Dan verbeeld ik het me,' antwoordde vader met een glimlach. 'En toch...' Opnieuw snoof hij alsof er iets verdachts in de lucht zat.

Ik wist heus wel wat hij bedoelde en zei gauw: 'Maurits heeft een windje gelaten.' Maar Maurits zei dat ik loog en ging voor me staan met zijn gat

als overtuigend bewijs.

‘Misschien zijn de boeren aan het mesten,’ kwam vader tussenbeide. ‘Achter de Meteorenweg. Zo iets is het wel, de geur van een bole. Jij komt van buiten, Sientje, jij moet het weten. Wordt er hartje zomer gemest? Misschien weet Salie het.’ En prompt richtte hij zich tot mij:

‘Vertel jij me nou eens waar die sjtank vandaan komt.’

Als hij eenmaal bezig was kwam er geen eind aan. Wanhopig werd ik ervan.

Toen Saartje thuis was gekomen was ze lief voor me geweest. Bramen had ze geplukt en in een trommeltje mee naar huis genomen. ‘Mond open, ogen dicht’ had ze me bevolen, en toen moest ik proeven wat het was. Zo iets doe je toch niet als je iemand hebt verklikt? Nou ja, meiden vinden het heel gewoon dat ze de baas spelen. Aan haar ogen kon je niets zien. Ik had haar heel lang aangekeken. ‘Heb ik wat van je aan?’ wou ze weten, alsof meiden wat van jongens aan kunnen hebben. ‘Je snapt me wel,’ zei ik zachtjes. De anderen mochten het niet horen. ‘Ach kind,’ antwoordde ze, ‘kijk eens wat ik voor je heb meegenomen?’

Uit haar trommeltje haalde ze een eikel te voorschijn, zo lang en glimmend als ik nooit eerder had gezien. ‘Eikel?’ zei ze me na. ‘Sparap-

pel bedoel je. Zulke grote sparappelen groeien alleen in de duinen van Schoorl.'

En daar bleef het niet bij. Trots liet ze haar blote voeten zien, die onder de schrammen zaten, alsof een kat er zijn nagels langs had gehaald. 'Opengehaald aan de braamstruiken,' zei ze voldaan.

Snel rolde ik mijn sportkousen omlaag om haar mijn eigen gehavende benen te laten zien.

'Maar bij jou zitten er geen doorntjes in,' overtroefde ze mij, en ze pulkte voorzichtig aan een zwart puntje dat in haar vel omhoog stak. 'Overal zitten ze, kijk, hier heb je er een, en daar...' Als vloeiepikken zaten ze royaal over haar armen en benen verspreid. Ze moest niet zo opscheppen.

'Wat zijn dat voor dingen?' informeerde ik.

'Van duindoorns. Die heb jij nooit gezien hè?'

Ineens herinnerde ik me weer dat ze geklikt had.

'Lelijke klikspaan die je bent...'

'Klikspaan?' Saartje's stem klonk heel verbaasd.

'Wat heb ik dan geklikt?'

Als ik zou zeggen: 'Van het roken,' dan wisten ze meteen zeker dat ik echt gerookt had, en nu was vader in het vage gebleven. Of vaag? Vaag kon je het niet noemen. Als hij zo plaagde, dan wist je het wel. Dan bedoelde hij dat je had gerookt, en niets anders.

'Nou, zeg eens, wat heb ik dan aan vader

verteld?’ daagde Saartje uit.

‘Geen ruzie maken,’ suste moeder. ‘Saartje is de hele dag weg geweest. Je moet blij zijn dat ze thuis is. Je eigen zusje.’

‘Mijn eigen zusje? Een klikspaan is het.’

Ik schrok van mijn woorden. Bijna had ik me versproken.

‘Wat heb ik dan geklikt?’ vroeg Saartje opnieuw.

Ze keek me met haar grote bruine ogen indringend aan. Nu moest ik terugkijken en mijn ogen niet neerslaan, net zo lang totdat ze het zou opgeven. Maar dat was erg moeilijk, en gauw zei ik:

‘Van de strafregels, omdat ik te laat op school kwam.’

‘Als ik daarover zou klikken had ik wel dagwerk. Wanneer kom jij ooit op tijd? En wanneer heb jij geen strafregels? Dat weten vader en moeder ook wel zonder dat ik erover praat.’

Ik deed alsof ik haar een patsj wilde geven.

Maurits keek verschrikt op, omdat hij dacht dat ik haar echt wilde slaan.

‘Je mag niet met meisjes vechten,’ zei vader boos. ‘Ga zitten, kom, gauw.’

Saartje had zich minachtend van me afgekeerd en plukte opnieuw doorntjes uit haar benen. Als ik met een schoolreisje naar Schoorl ging zou ik met moedwil met mijn blote benen

door alle doornstruiken hollen. Het zou me niets kunnen schelen als het pijn deed, en als vader me een pak voor mijn kont gaf voelde ik er ook niets van.

Een pak voor mijn kont? Wel beschouwd was het goed afgelopen. Vader had me alleen maar een beetje gepest. Misschien dacht-ie: 'Ach, voor dat ene sigaretje...' Dan had hij het lekker mis. Drie sigaretten had ik gerookt. Van Adrie gekregen. Adrie had een heel pakje van zijn vader gepikt. 'Dat merkt hij toch nooit,' had hij beweerd. Moest je bij mijn vader komen. Die zag alles. Veel was het wel geweest. Drie sigaretten. Na twee was ik er duizelig van geworden, en toen moest ik een tijdje wachten. Die laatste had ik nog net kunnen oproken toen ik al van het opgespoten land naar huis ging. In de Aldebaranstraat was ik Saartje tegengekomen. Gauw had ik het saffie weggesmeten, maar ja, Saartje had je meestal in de gaten.

Ineens kon ik er niets aan doen. Het ging vanzelf, toen ik haar onder tafel een trap gaf. Meteen begon ze te gillen, dat kinderachtige meidengedoe. 'Wel goed voor je,' riep ik nog, maar toen had vader me al beetgepakt en naar de trap gesleurd. 'Naar boven,' gelastte hij, en hij duwde me de treden op. 'Naar je bed jij.'

Het kon me lekker niets schelen. Niemand kon me nu betrappen. Ik hoorde ze heus wel bijtijds

als ze naar boven kwamen. Dan stopte ik hem gauw weer in mijn broek. Als Saartje het zou zien, durfde ze dáár niet over te klikken, maar ze had het nog nooit gezien. Ik keek wel mooi uit. Zelfs Maurits wist het niet. Zo'n klein jongetje zou het misschien uit domheid aan vader vertellen. Alleen moeder had me een keer betrapt. En zij durfde over zulke slechte dingen niet in het openbaar te spreken. Of had zij het óók niet gezien? Je wist het nooit, met haar slechte ogen.

Zou het gewoon zijn om te klikken als je de oudste van de kinderen was, of was het echt iets voor meiden?

In vaders kamertje, waar hij de schoenen maakte, lag het inktpotlood waarmee hij de prijzen op de zolen schreef. Dan likte hij eerst aan de punt. Wij mochten het niet van hem, dat was niet goed als je een wondje had waar het in kwam. Voorzichtig vormde ik een klodder spuug op mijn lippen en hield de paarse annilinepunt erin. Toen schreef ik op een stuk papier:

‘Klikspaan, halve maan,

Je mag niet door mijn straatje gaan,

Hondje zal je bijten, poesje zal je krabbelen,

Dat komt van al dat babbelen.’

Op mijn tenen liep ik naar Saartje's kamertje. Behoedzaam schoof ik langs de deur. Zou ik het versje onder haar kussen leggen? Maar nee, misschien zou ze het dan niet zien, en morgen

zou moeder het vinden, als ze het bed opmaakte.
Met een glimlach tilde ik even haar dekens op en
legde het op haar laken.

HET GROOTBOEK

Saartje had haar huiswerk klaar en lag op de grond met haar pop te spelen, de pop die ze nog van de Jordaan had, met lang haar en slaapogen. Een echt kleuterstoeltje stond ernaast, dat je in en uit kon klappen. Kinderachtig, voor iemand die in de eerste klas van de ULO zit; volgend jaar ging ze zelfs naar de HBS.

Eindelijk had ze polkehaar gekregen. Polkedot met zuurkool. Eerst mocht het niet van vader. Ze was kwaad geworden en had zelfs gehuild. Andere meisjes uit haar klas droegen hun haar ook kort.

Maar moeder had het voor Saartje opgenomen.

‘Ik snap jou niet,’ was vaders verweer geweest. ‘Jij laat je haar toch ook niet knippen?’

Wat was dat nou voor argument. Hij had het zelf niet gewild toen ze voor haar vlechten honderd gulden had kunnen krijgen, van een kapper die er pruiken van maakte. Honderd gulden, stel je eens voor wat een geld.

Misschien was hij er daarom ook tegen ge-

weest bij Saartje, want zij had bijna net zo mooi, bruin haar als moeder gehad. Vroeger had ik er nooit op gelet, maar nu vond ik het wel leuk als ik naar haar keek. Het polkedot maakte haar vrolijk, net alsof ze steeds moest lachen. En haar ogen keken je heel verwonderd aan, anders dan eerst.

Ze had een blauwe katoenen jurk aan, die moeder bij de Zon voor haar had gekocht. Bij die winkel keek ik altijd in de etalage naar mooi ondergoed, omdat wij daar geen geld voor hadden.

‘Als jij van de lagere school gaat, steek ik je ook in de kleren,’ had vader gezegd.

Gek, zo’n korte jurk. Als je goed keek kon je Saartje haar dijbenen zien.

Mijn boek van de schoolbibliotheek had ik uit: Okke Tannema, die zijn dronken vader uit het café haalde. Ik had erom gehuild, en dat mocht Saartje niet merken. Ik zou haar wel eens laten zien wat ik durfde.

Het enorme boek lag op de onderste la in de mahoniehouten kast te dromen van vroeger tijden. Het had een donkergrijze kaft, voorzien van een sierlijk etiket. Vaak al hadden we er met ontzag in zitten bladeren, de onbeschreven bladzijden stuk voor stuk omgedraaid en vader gevraagd:

‘Pa, wat betekent grootboek?’

Zijn antwoord was altijd ontwijkend geweest, omdat het hem pijn deed te moeten terugdenken aan de jaren voor zijn faillissement.

Wij gaven het echter niet op, en zo onthulde hij ten slotte dat er alles in staat wat betrekking heeft op een handelszaak: de bezittingen en de schulden, het geld dat je tegoed hebt, en nog veel meer. Het is de schriftelijke neerslag van je zaak, legde vader uit, en wie er goed in kan lezen is volledig op de hoogte van je hebben en houden als zakenman. En om zijn uitleg voor ons begrijpelijker te maken eindigde hij met de woorden: ‘Vergelijk het maar met een trouwboekje. Daar staat in met wie je bent getrouwd, wie je kinderen zijn, wanneer ze geboren zijn, of het jongens zijn of meisjes, hoe ze heten, en zelfs als er een dood gaat wordt het opgeschreven.’

Die laatste mededeling moesten we uit hem trekken. Vader had zelf eens verteld dat hij eigenlijk niet het oudste kind van opoe en opa was geweest, maar dat hij het later was geworden.

Het grootboek had het faillissement van vader maagdelijk overleefd. Geen enkele bladzijde was beschreven. Dit in tegenstelling tot de notariële akte, waarvan wij het goud-gele zegel herhaaldelijk bewonderden, de indruk van de letters betastten, en waarin het sprookje werd verteld van het huis dat eens vaders eigendom was

geweest. Verder lag er een stapeltje briefkaarten met firma-opdruk en telefoonnummer. Het grootboek deed mij denken aan het boek waarin God op de grote verzoendag de namen opschreef van allen die in de komende twaalf maanden zouden sterven, zoals opoe altijd beweerde.

Met ingehouden adem schoof ik de ladenkast open, haalde het grootboek te voorschijn en legde het voor me op de grond. Op mijn knieën voorover gebogen sloeg ik het open en kraste er met een potlood een pikkie in. Een hele grote.

‘Kijk eens,’ zei ik even later zacht tegen Saartje, angstig dat ze me zou bestraffen of het vanavond aan vader zou vertellen, en toch ook met een gevoel van triomf.

Ze keek ernaar en lachte. ‘Wat jij kan, kan ik ook,’ zei ze, en ze trok het potlood uit mijn hand. Snel tekende zij er een koffieboontje bij. ‘Die horen bij elkaar,’ stelde zij tevreden vast.

Saartje was dus net zo slecht als ik. Uitgelaten riep ik: ‘Nou ik weer,’ en toverde twee hondjes op papier, die met hun konten tegen elkaar aankleefden.

Op haar beurt liet Saartje op een volgende bladzijde een lange punt in het gaatje van een koffieboontje verdwijnen. Met een blos op onze wangen bewonderden we elkaars fantasieën: pikkies, koffieboontjes, er kwam haast geen eind

aan. Nooit zou Saartje meer over me klikken, omdat we nu samen iets uitspookten wat vader en moeder nooit te weten mochten komen.

Als eerste ontwaakte Saartje uit onze roes.

‘Vlug,’ riep ze opgewonden, ‘straks komen ze thuis. We moeten het er uit vlakken.’

Maar tijdens het vlakken kreukelde het papier. We hadden zo heftig zitten krassen, dat de sporen onuitwisbaar bleven. Voorzichtig scheurden we de betekende bladzijden uit het grootboek en spoelden ze door de wc. Heel netjes, opdat vader het niet zou zien. Trouwens, hij keek nooit meer in het grootboek. Als hij het nu nog ooit opensloeg zou hij er geen erg in hebben dat er bladzijden ontbraken, tenzij hij op de nummering lette. Mocht hij vragen hoe het kwam dan zou het moeilijk zijn erom te jokken, maar dan nog zou hij niet te weten komen wat voor tekeningen het waren geweest.

Wij tweetjes zaten braaf te lezen, toen het klikken van de sleutel in de buitendeur de thuiskomst van vader, moeder en Maurits aankondigde, die naar de Aldebaranschool waren geweest, waar Maurits in Repelsteeltje had meegespeeld. Saartje had thee gezet en ik had de kopjes en de suikerpot uit de keuken gehaald. Ook hadden we afgewassen, de pannen zelfs, het naaste werk dat er bestond.

Maurits vertelde met een kleur op zijn wangen

van Repelsteeltje, dat hij het reuze goed had gedaan, en riep zo hard: 'Wie weet, wie weet dat ik Repelsteeltje heet,' dat moeder hem waarschuwde aan de burenen te denken.

Intussen sliep het grootboek in de ladenkast de slaap der rechtvaardigen. En omdat Saartje en ik zo goed op het huis hadden gepast, deden we met zijn allen nog een spelletje ganzenbord, totdat we naar bed moesten.

Een week later bladerde ik opnieuw in het grootboek, om geschrokken te ontdekken dat er aan de credit-zijde van een der bladen een pikkie met een zak was achtergebleven. Haastig scheurde ik het eruit en frommelde de prop in mijn broekzak.

KINDEREN ONDER ELKAAR

De buurvrouw hief haar kraaiende kleine meisje omhoog en beet haar in de billetjes. 'Hum,' grapte ze, ze duwde haar neus in het roze vlees, wiegde het zachtjes heen en weer en legde de baby aan haar borst. Zo maar in de tuin. Waar ik bij was. Geboeid zat ik ernaar te kijken. Wat was het kindje lief. Dat zo iets bestond. Ik zou haar ook wel op haar gatje willen zoenen.

De kleine lag nu aan de borst te zuigen alsof het zo nog uren door wou gaan. Het kneep haar oogjes even dicht, keek vervolgens om zich heen, stopte met smakken, hapte weer in de tepel en begon er stevig bijtend aan te rukken.

De buurvrouw gaf een kreet van pijn.

'Duveltje,' knorde ze, 'je mag je mama niet bezeren.'

Straks bijt ze de tepel af, dacht ik, toen het kindje happend een nieuwe aanval deed, zodat het lichtbruine vlees nog verder uitrekte, en ik mijn gezicht afwendde, uit angst dat er iets zou gebeuren.

'Het is wel mooi zo, bliksemse meid,' zei de

buur resoluut, ze nam haar van de borst, proppte de tiet terug onder haar bloes en reikte mij het kindje aan.

‘Ze mag even op je schoot zitten,’ zei ze. ‘Zul je voorzichtig zijn?’

Bij die woorden stond ze op en liep naar binnen om een luier te halen.

Het meisje lag met haar blote gatje op mijn schoot en keek me verwonderd aan. Ik op mijn beurt keek haar in de glanzende oogjes, in de verwachting dat ze spoedig het hoofd zou afwenden, maar dat ding bleef mij net zolang aanstaren totdat het mij verlegen maakte.

Wat zou er in zo’n kindje omgaan? Praten kon ze nog niet, en toch dácht ze op de een of andere manier. Ze lachte tegen me, en ze moest me wel herkennen, nu ik al enige weken mijn best deed om haar even te mogen zien als ik van school kwam. Eerst deed je alsof het niets om het lijf had, omdat ze je ermee gingen pesten, totdat het je niets meer kon schelen en je zo vaak mogelijk bij die kleine wilde zijn.

Terwijl ik haar teder heen en weer wiegde, voelde ik ineens het warme vocht langs mijn broek kruipen. Geschrokken hield ik haar omhoog, ver van mij vandaan, om niet nog natter te worden.

Ik keek sluiks naar de twee grote rimpels tussen haar dijtsjes. Daar zou ze later ook kindjes uit

krijgen. Dat was zeker, daar kwamen ze uit, ik had het zelf in een boek gezien, en toch snapte je het niet. Dat was een geheim van de meisjes, en van de vrouwen later, als ze groot waren.

Gauw tuurde ik de andere kant uit, toen de buurvrouw terugkwam. En weer namen de heldere blauwe oogjes van het meisje mij verbaasd op.

‘Heeft de dokter haar ogen ook met helsesteen ingesmeerd toen ze werd geboren?’ wou ik weten.

‘Ingedruppeld bedoel je,’ antwoordde de vrouw. ‘Natuurlijk. Dat moet. Voor het gevaar van besmetting.’

Toen nam ze de baby van mij over en verdween naar binnen.

Waar de kindertjes vandaan kwamen werd angstvallig voor ons verzwegen. Wel werden we ingewijd in het leed van tante Roosje, die geen kinderen kon krijgen. Ik zat er altijd bij, als erover werd gesproken, en kon er niet genoeg van krijgen.

Oom Jacob, de man van tante Roosje, werkte bij de kinderbescherming. Sappig vertelde hij belevenissen met weggelopen jongens, stellende meisjes, ongehuwde moedertjes, en ont-aarde ouders en van een zachtmoedige, wijze kinderrechtter, een tweede koning Salomon.

Alleen aan Saartje durfde ik te vragen hoe het kwam dat ze kinderloos waren gebleven. Ze deden het toch zeker met elkaar.

‘Een man en een vrouw moeten soms een heleboel keertjes copuleren voordat de vrouw zwanger wordt,’ antwoordde ze. Ik begreep wel wat ze bedoelde. Zwanger was net zo’n deftig woord.

‘Moeder is ook zwanger geweest, hè?’

‘Logisch. Anders waren wij nooit haar kinderen geworden.’

Dat ik daar niet aan had gedacht. Vroeger geloofde ik dat de vrouwen de kindertjes uitpoepten, lang geleden toen ik nog klein was. Het was alsof zulke gedachten nog in je doorwerkten als je al lang wist dat het niet zo was.

Er lag me een vraag op de tong die ik niet durfde uitspreken. Saartje zou later ook kinderen krijgen. Dan moest ze het ook doen. Ik zou haar koffieboontje best eens willen zien, maar dat mocht ze nooit weten.

In de leeszaal aan de Oostzanerdijk hadden ze een vreselijk dik woordenboek, waarin je alle schuine woorden kon vinden. Ik had het ontdekt, toen ik naar een ander woord zocht.

Korte urine tuit stond er bij kut.

En *lange urine leider* stond er bij lul.

Ik heb mijn vriendjes mee naar de leeszaal genomen, want ze geloofden me niet. Vreselijk

hebben we gelachen, zo erg dat de juffrouw ons de leeszaal heeft uitgestuurd. Dat vond ik wel rottig, want ze zei er tot nu toe nooit wat van als ik boeken boven mijn leeftijd las.

Waarom was ik banger voor meisjes dan Maurits? Hij had altijd een vriendinnetje. Ze kwamen hem van huis halen om mee naar school te gaan, of te spelen, of zo maar om met hem te lopen. Maar voor Saartje was ik niet bang. Als ze mijn zusje niet was geweest, had ik haar gewoon gevraagd of ze mijn meisje wilde worden.

KOPEREN BRUILOFT

Met zijn drietjes hadden we het geld ervoor gespaard, en dat viel niet mee, want zakgeld kregen we niet. 'Als jullie ergens geld voor nodig hebben vragen jullie het maar,' zei vader altijd, en hij mocht juist niet weten waarvoor het was. En waar moesten we het nu vandaan halen?

Als we op zondag naar Metoor mochten, soms, als het goed ging in de schoenmakerij en we een dubbeltje kregen voor een kaartje klommen Maurits en ik over het hek. Dat geld was gauw verdiend. Van de klanten bij wie we gerepareerde schoenen afleverden, kregen we een enkele keer een footje, en ook die centen lieten we in de gleuf van een blikken doosje glijden, dat al zwaar begon aan te voelen. We rammelden ermee en konden onze nieuwsgierigheid niet bedwingen. Als je het lemmet van een mes door de gleuf stak en het doosje omkeerde, kwamen de centen, halfjes en vierduitstukken na flink schudden en nadat we de gleuf breder hadden gemaakt, weer naar buiten.

En zo bezaten we, Saartje, Maurits en ik, na

veel sparen de kaptiale somma van zegge en schrijve één gulden en vier cent, waar niets meer bij kon, want over vijf dagen was de koperen bruiloft van vader en moeder. Twaalfeneenhalf jaar waren ze getrouwd, drie jaar langer dan ik bestond, een onnoemelijke hoeveelheid tijd als je nagaat hoe lang een dag soms duurt.

Saartje ging een cadeautje kopen zonder dat het werd opgemerkt, anders was de gein eraf, en het moest een verrassing blijven. Zij had het trouwens georganiseerd, zij was de enige van ons drietjes die wist wat er aan één zo heugelijk feest verbonden zat, en zij alleen was oud genoeg om een mooi, degelijk geschenk uit te zoeken.

Op de zolder van onze poortwoning pakte ze het voorzichtig even voor ons uit. Het was een platelen vaasje, met rode en paarse bloemen als patroon op een zwarte ondergrond. Het had een lange, smalle hals, de buik was rond, de bovenkant afgeplat. Saartje vertelde dat plateel heel iets anders is dan het aardewerk van borden, veel duurder, iets bijzonders, en zij herhaalde zo lang dat het mooi is, heel mooi, dat we het ook mooi begonnen te vinden, al vonden we er niet zo veel aan. Een klein vaasje, wat had je daar nou aan? Vader en moeder zouden er vast blij mee zijn, hield Saartje ons voor, en wij waren het daarmee eens.

We mochten het vaasje heel even vasthouden, terwijl Saartje haar hand gereed hield voor als we het zouden laten vallen. Zorgvuldig werd het weer in het doorzichtige papier gerold en netjes in het gummihakkendoosje opgeborgen op een plaats waar ze het nooit zouden vinden: in de tuin, in een gat naast de rododendron.

De grote dag kwam al snel naderbij, en ijverig gebruikten wij de resterende tijd om hem ook geestelijk voor te bereiden. We repeteerden: koperen bruiloft, zilveren bruiloft, gouden bruiloft, diamanten bruiloft, en Saartje las ons het gedichtje voor dat ze zou declameren:

Voor onze lieve vader en moeder,
In Arnhem zijn jullie in het huwelijk getreden,
Twaalfeneenhalf jaar is het geleden,
Opperrabijn Wagenaar heeft jullie getrouwd,
Dat heeft vader ons toevertrouwd.

En nu hebben jullie drie jéletjes van zeven, negen
en elf,
Ze mogen er zijn, zeg het nou zelf...

Als Saartje dat had gezegd, moesten Maurits en ik naast haar gaan staan, elkaar een hand geven, de hele familie aankijken, en dan zou zij vervolgen:

We vieren feest met cadeautjes belaan,
En ook de misjpóge komt naar Tuindorp
Oostzaan.

Lang leve de bruidegom en de bruid,
Het koperen echtpaar, de huwelijksschuit
Vaart door nog honderd jaren lang,
Veel mazzel en brooge, een zoen op iedere
wang.

Dat laatste mochten we vooral niet vergeten, dat we vader en moeder op iedere wang een zoentje moesten geven, omdat dan het feest zou beginnen.

We kenden het gedichtje uit het hoofd en declameerden het luidruchtig met Saartje mee, totdat ze ons waarschuwde dat we niet zo mochten schreeuwen, anders zouden vader en moeder het horen.

En inderdaad kwam op de avond van het feest de hele familie, van vaders kant tenminste. De misj-póge van moeder woonde immers niet in Amsterdam, was verspreid over de mediene, van hen kon niet worden verwacht dat ze er helemaal voor op reis gingen. Voor de Amsterdammers was het al een opoffering: naar Tuindorp Oostzaan, mijn lieve hemel, eerst met de tram, dan met de bus, je was een halve dag onderweg.

Bij elkaar kwamen ze met hun zeventienen. Reken maar uit: opa en opoe uit de Foeliedwarstraat, met de kinderen die nog thuis woonden, nou ja, kinderen, bij wijze van spreken, want ze

waren al grote mensen, alleen niet getrouwd. Van de Heimansweg met zijn vieren. En uit de Tolstraat wel vijf: oom en tante met de drie jéletjes.

Zeventien. Zoveel stoelen bezaten we niet, daar moest je wel heel rijk voor zijn. Maar met een beddeplank tussen twee stoelen was er voor iedereen een zitplaats. Een Spaans ameublement had vader met tintelende ogen gezegd, en we zijn niet eens Portugezen. Zulke gekke opmerkingen maakt hij altijd. 'Portegies. Mesjogge Portegies.' Wat betekende dat nou weer?

En zo zaten we de avond van het grote gebeuren te wachten, totdat ze er allemaal zouden zijn. Een dergelijk feest hadden we nooit eerder beleefd, al was ik als klein kind eens meegenomen naar een choppe. De rebbe had toen een wijnglas stuk gegooid, zo maar tegen de grond, alsof het geen geld kostte.

Bij de voorbereidingswerkzaamheden schuifelden we zo voorzichtig mogelijk door de kamer, want als je tegen een stoel aanliep viel er een beddeplank op de grond. Dat was al vier keer gebeurd, zodat vader zelfs kwaad dreigde te worden en onhandige-boks-met-keutels tegen me zei, wat moeder weer suste. Op een feestavond mocht je geen bonje maken.

Saartje had slingers gemaakt, van gekleurd papier, heel kunstig; hoe ze dat zo uitgeknipt had

met al die figuurtjes er precies in, daar snapte ik niets van.

Aan de klopper op de buitendeur hoorden we dat het de Foeliedwardsstraat was die het eerst kwam. Oom Izak klopte altijd zo. Hij kwam heus wel eens vaker bij ons, om met vader te dammen. We moesten hun jassen boven op een bed leggen, alleen opa zette zijn pet niet af. Dat deed-ie nooit. Vader maakte er een geintje over, dat opa zeker zijn keppeltje moest ophouden vanwege de bróge die hij moest opzeggen over de bruidsuikers. Opa zweeg. Hij zuchtte. Dat zou hij straks weer doen, de hele avond door, net als bij hem thuis, dat hoorde bij hem. Opoe begon meteen te redderen. Moeder protesteerde: 'Het is vandaag een soort jomtof, een feestdag, en ga nou zitten, ga er nou een keer van genieten.'

'Het is jouw feest,' zei opoe, 'laat mij nou maar me gang gaan.'

Toen kwam de misjpóge van de Heimansweg. Ze kibbelden bij het binnenkomen wie het cadeautje mocht geven, een cake die tante zelf had gebakken, en geen tomar erin maar echte roomboter, je kon het ruiken. Oom zat meteen op zijn praatstoel als het over bakken ging. Hij liep immers voor De Samenwerking met een broodkar en wist hoe er werd geknoeid in de bakkerij. Ze deden te veel water in het deeg, die rotzakken, en een arme bliksem kon ervoor betalen. Maar bij

de Coöperatie gebeurden zulke dingen niet.

De familie uit de Tolstraat moest nog komen, maar de Tolstraat was ook heel ver. En misschien wisten ze het niet zo goed te vinden. Trouwens, het hoorde er ook bij als je een beetje deftig was, dat je laat kwam.

Het was wel jammer. Nu moesten we wachten tot het feestje echt kon beginnen. 'Als je niet compleet bent is er niets aan, dat begrijp je toch wel,' zei vader terwijl hij Maurits nasj weigerde.

Toen de Tolstraat ook was gekomen, begonnen we plotseling te zingen van 'lang zullen ze leven.' Vader en moeder moesten opstaan, en wij, de kinderen, gaven ze om beurten een zoen, wat me in de war bracht. Dat zouden we toch straks, bij het gedichtje doen? Vaders baard prikte tegen mijn lippen, en hij had zich nog wel zo goed geschoren na het eten.

Als in een dokterswachtkamer zat iedereen stilletjes langs de muur. Je kon wel merken dat nooit eerder de hele misjpóge bij elkaar geweest was. Ineens wist niemand meer wat hij moest zeggen. Ik zei tegen Saartje dat ze het misschien niet gewend waren, maar zij schudde dat ik mijn mond moest houden. Nou, als het feestje was afgelopen morgen, dan zou ik haar wel krijgen. Zeker omdat ze de oudste was, dan hoefde ze toch geen kapsones te hebben?

En als je het goed beschouwde, was die stilte

wel begrijpelijk. Want als je met zovelen bent, wie moet dan het eerst wat zeggen?

Toen begonnen ze plotseling met elkaar te praten, door elkaar heen, net als op school wanneer de klas nog niet is aangegaan.

Maar daar stond Saartje al op. Zij is reuze goochem, daar heeft vader gelijk in, en moeder ook. 'Stilte,' riep Saartje luid. Ze was helemaal niet páget. Maupie en mij trok ze naar zich toe, duwde ons net zolang aan onze schouders tot we een rijtje vormden, keek alsof haar ogen zelf feestlampjes waren geworden, en zette in:

Voor onze lieve vader en moeder:

In Arnhem zijn jullie in het huwelijk getreden,
Twaalfeneenhalf jaar is...

Twaalfeneenhalfjaar? Wat gek dat ik toen nog niet geboren was en helemaal niet bestond...

'Stommeling,' siste Saartje zachtjes. We begonnen overnieuw. Ze had me in mijn arm geknepen, zo'n meidenkneep, en me ineens over mijn wang geaaid.

Daarna was het cadeautje aan de beurt. Vader en moeder mochten het samen uitpakken, eerst de één een papiertje, toen de ander, dat had Saartje zo versierd. Twaalf papiertjes werden afgewikkeld en nog een klein papiertje om het vaasje zelf. Vader en moeder telden hardop, en dan moesten wij het met zijn allen herhalen, net

als op het jodenschooltje, als de klas een bróge moest opzeggen.

Toen begon het feest als zodanig.

Moeder had Malagawijn van de kruidenier in huis gehaald, bruidsuikers, kesousemangelen en rozijnen.

En vader ging moppen tappen. Hij had ze ons al lang geleden verteld, als er wel eens een vriendje bij ons was. Dan vroeg hij: 'Welke vogel heeft het altijd koud?' En als niemand het wist antwoordde hij: 'Een kip, want een die heeft kippevel. En welk insect is het goochemst van alle insecten? De bij, want die is altijd bij.'

Ze lachten er niet zo hard om, en dat had vader heus wel door. Nu zou hij een écht geintje vertellen. Van de man die een nieuwe broek had gekocht, waarvan de pijpen te lang waren. Om hem te verrassen had zijn vrouw, toen hij naar bed was en al sliep, de pijpen een pietsie korter gemaakt. Daar wisten de anderen niets van. En zo hadden zijn drie dochters, om de beurt zonder het aan elkaar te vertellen, hetzelfde gedaan, zodat er een zwembroekje overbleef. 'Daar ging-ie zeker mee in het Markengrachie zwemmen,' zei oom Joop.

Nu moesten we blij zijn vanwege het feest, want dit was toch het feest? Of was het anders? Ik wist het niet. Ik had er wel naar verlangd, en

erop gerekend dat het veel gezelliger zou zijn dan de vrijdagavond met zijn nasj, of een verjaardag wanneer je een cadeautje kreeg en een taartje. Taart? Ja, taart was er ook. Een grote, van Kater, de banketbakker van het Zonneplein, een jechoede die met een sjikse getrouwd was en eigenlijk niet meetelde. Als die hun koperen bruiloft vierden konden ze niet eens de trouwakte laten zien, die de familie nu zat te bewonderen, sierlijk ingevuld en ondertekend door rebbe Wagenaar.

Rebbe Wagenaar was zelfs opperrabijn. Vlak dat niet uit. Vader en moeder hadden het verhaal al vaak verteld. Dat had vader zo gedaan vanwege opa en opoe uit Arnhem, die allang dood waren, maar die vroom waren geweest. Je moest veel doen voor je vader en moeder. Hun kinderen waren naar ze genoemd. Ik heette naar opa uit Arnhem, Maurits naar opa en Saartje naar opoe uit de Foeliedwardsstraat.

Twaalfeneenhalf jaar. Saartje was nu elf, en een jaar na hun huwelijk geboren. Ik weer twee jaar later en Maurits anderhalf jaar na mij. Dan deed je het met elkaar, als je een kind wilde hebben. Ik moest niet zitten dromen. Het was feest, en dan was je toch zeker blij? Het was een koperen bruiloft, en daar moest ik elke minuut van onthouden, om ervan te kunnen nagenieten. Maar waarom sjmoesden ze steeds door elkaar

heen? Als kind zat je ertussen, en je wist niet wat je moest zeggen. 'Kijk niet zo verdrietig.' Ik was helemaal niet verdrietig. Ik wachtte er nog steeds op dat het feest ècht zou beginnen. En het was heel laat, half negen, anders lagen we al in bed. Ik had lekker geen slaap, en toch moest ik ervan gapen, dat ze aldoor tegen elkaar praatten zonder dat ze ons zagen. Bijna kreeg ik een knokkie met Maurits, die een groter stuk cake had genomen dan ik, maar Saartje gaf me een stukje van haar cake, omdat ze niet wilde dat vader en moeder zouden merken dat we ruzie maakten.

Vader vond het wel gezellig. Hij was zo druk, zeker omdat iedereen naar hem luisterde. Ik snapte er niet veel van, want hij vertelde nu geen geintjes meer, maar ze hadden het over moeilijke dingen waar je als kind toch geen verstand van hebt.

Ineens gingen ze hun jassen van boven halen, allemaal tegelijk, omdat ze nog met de bus van 10 uur mee moesten. Vader liep met ze mee naar de halte op de Meteorensingel, en moeder begon de tafel af te ruimen.

Ik hoopte dat het straks gezellig zou worden, als vader er weer bij was en we met zijn vijven zouden zijn, als altijd. Want eigenlijk, anders kwamen de meesten toch ook nooit bij ons.

'Gaan jullie je vast uitkleden,' zei moeder

tegen ons.

Dat zou ze wel willen, en nu zei Saartje ook dat vader had beloofd dat we pas om 10 uur naar bed moesten, als hij terug was. Dat wist moeder heus wel. Zodra vader er ook weer was, verdween ze naar de keuken, kwam met een heel bord taartjes terug en zei: 'Jullie lusten vast nog wel wat.'

En toen werd ik ineens blij.

KAAL MET EEN KUIFIE

‘Zesentachtig,’ zei ik zachtjes, en ik ging verder met de optelsom alsof ik niets had gehoord.

‘Versta je me niet,’ herhaalde vader, ‘het is woensdagmiddag. Nu ga je eindelijk een keer naar de barbier. Je ziet eruit als een schooier. Het is geen ponem zoals jij blijft lopen met je manen. Hier heb je een dubbeltje. Kaal met een kuifie. En verder geen gezeur.’

Kaal met een kuifie, het was niet zo erg als vriendjes die zich helemaal moesten laten millimeteren. Dan wist je niet of het zo hoorde, of dat je een kletskop had gehad en je haar nu pas weer begon te groeien.

Je hele middag ging ermee naar de bliksem. Hoe vroeg je ook bij de barbier in de Betelgeuzenstraat zat, altijd kwamen er mannen binnen die voor hun beurt gingen. De scheerklanten mochten al vanzelf voorgaan, omdat zij een abonnement hadden. Ze bezaten een eigen vakje, waar kwast, zeep en scheermes in lagen opgeborgen, zodat ze geen baardschurft van een ander konden krijgen. Zodra zij binnenkwamen

werden ze door de bediende ingezeept, tot hun gezicht onder het schuim verdween. Stel je voor dat je zeep in je ogen kreeg. Nadat dit ritueel was herhaald, werden ze doorgeschoven naar de baas, die zelf het scheerwerk verrichtte. Hij scherpte het mes door het ettelijke malen langs een leren riem te halen, zodra het langs de baard begon te krassen. Was dit gebeurd, dan werd het gezicht met water gebet, langs de opengehaalde plekken werd aluin gewreven, en klaar was Kees.

Tenzij de klant zich ook liet knippen. Dan moest je weer een half uur langer wachten op je beurt. En al die tijd praatte de barbier, vertelde grapjes, of een man die nog moest worden geholpen kwam met een nieuwtje.

‘Omhoog uw hoofd,’ gebod de kapper, en hij schraapte het gedeelte tussen nek en kin schoon. ‘Weet u wat mij een keer is overkomen? Een klant moest plotseling niezen toen ik met mijn mes langs zijn keel gleed. Het scheelde maar een haartje of er waren ongelukken gebeurd.’

Een politieman bij de wachtenden, die zijn jasje al had losgeknoopt, vertrok laatsdunkend zijn gezicht. Wat maakten die burgers zich toch druk om een kleinigheid. Als ze een jaap dreigden uit te delen, dachten ze dat ze iemand om zeep brachten. Hij had wel andere akkefietjes beleefd. Een keer tijdens de nachtdienst werden

ze op het bureau gewaarschuwd dat er in de Warmoesstraat een moord was gepleegd. Het bleek nog veel erger te zijn. Eerst had de man zijn vrouw van kant gemaakt, toen had hij met een scheermes zijn strottehoofd afgesneden, het in een brillenkoker gestopt en uit het raam gegooid.

Maar de barbier liet zich niet overbluffen. Hij had wel eens een dooie moeten scheren. 'Geloof me of niet, als iemand sterft blijft zijn baard de eerste dagen doorgroeien. Daar zijn wij dan voor, om ze goed af te leveren. Eén keer was ik juist mijn mes aan het scherpen, toen het lijk overeind kwam. Ik ben nog nooit van mijn leven zo geschrokken. Wat bleek het geval te zijn? De man had allerlei medicijnen moeten slikken, en die werkten nog na.'

Weer ging een klant voor zijn beurt. Hij had niet alleen een scheerabonnement, maar hij kocht bij de barbier ook altijd Pan, of De Zwarte Kat, die onder de toonbank van eigenaar verwisselden, zodat wij het niet konden zien. De mannen begonnen te fluisteren, lachten stilletjes en schaterden het plotseling uit, toen één klant had gezegd dat hij er niet genoeg van kon krijgen.

Nu moest ik goed luisteren. Hij had het erover dat je wel voorzichtig moest zijn als je met een vreempie mee ging. Je liep wat op voordat je er erg in had. En is het eenmaal zo ver, dan ben je het niet een-twee-drie weer kwijt. Jaren kan je

ermee sukkelen, ook als je denkt dat het allang weer over is. De pest was dat je vrouw het kon merken als zij ook werd besmet. Dan had je het gedonder in de glazen. Toen wenkte de barbier mij dat ik plaats moest nemen.

SCHOENEN

Het was een feest om met vader mee te mogen naar de Jodenhoek, al voelde ik me ineens, nu ik naar de HBS zou gaan, verheven boven de misère die me van alle kanten tegemoetkwam. Moderne mensen gingen weg uit de jodenbuurt, net als vader. Eerst was hij in de Jordaan gaan wonen, toen naar Tuindorp vertrokken. Bijna waren we zelf gojem, als je het goed beschouwde, alleen aten we geen varkensvlees en geen margarine.

En toch vond ik het ongelofelijk gezellig in de Jodenbreestraat, gezelliger dan in de Weesperstraat, waar ook joden woonden, die echter een stijvere indruk op me maakten. Behalve in die ene viswinkel met dat grote verlichte aquarium, waarin echte, levende vissen rondzwommen.

Als ik in de Jodenbreestraat tussen de mensen op straat liep, was het net of ik vrolijker werd. Alsof je ook hard wilde gaan praten, met je handen, wat ik van vader en moeder niet mocht omdat het zo joderig was. Maar zo gek en zangerig hadden wij nooit gesproken.

‘Kerootje, kerootje,’ riep een vrouw met een zwarte omslagdoek, bij de brug van de Sint Anthoniebreestraat om haar gekookte biet in het zuur aan te prijsen.

Ik bouwde haar na, met een gemaakt jiddiesj accent.

Vader keek me verschrikt aan en zei bestraffend: ‘Je mag arme sjlemielem niet in de maling nemen. Opa heeft ook met een kar handel op straat gelopen toen hij als sigarenmaker geen droog brood meer kon verdienen. Ik hoop dat je dat nooit zult vergeten.’

Terwijl ik de straatstenen bestudeerde was ik bang dat vader kwaad op me zou blijven. Daar-ginds had je de Montelbaantoren en de Montelbaanschool waar Saartje op was geweest toen zij met vader en moeder bij opa en opoe woonde, lang geleden.

Zwijgend stapte ik met vader mee. Aan zijn andere zij liep Saartje, voor wie we bij Melhado schoenen gingen kopen.

Terwijl Saartje mopperde over de schoenen, die vader haar in de schoenwinkel liet zien, gaf ik hem groot gelijk. Ze wist niet wat goed voor haar was. Nieuwe schoenen. Een meisje moest nu eenmaal beter gekleed gaan dan een jongen. Besepte ze dat dan niet?

‘Draag jij van die gekke schoenen?’ snauwde

ze tegen mij. Ze moest zich schamen. 'Kijk eens,' antwoordde ik haar, 'kijk de mijne dan eens, vind je die zo mooi?' En ik tilde mijn rechterschoen op.

'Hou jij je erbuiten,' kapte vader mij af.

Het is nooit goed of het deugt niet.

'Bekijk ze nog eens,' zei vader hoopvol en hield Saartje een schoen voor ogen. Een bruine mollière, met half hoge hakken en gaatjes om veters door te rijgen.

'Een ouwe-opoe-schoen,' vond Saartje.

'Je weet niet waar je het over hebt,' vermaande vader. 'Ben jij schoenmaker of ben ik het? Je moest je schamen. Kijk eens, een echte handgemaakte zool. En wat een prachtige boxcalf. Zulke schoenen zijn heel duur, weet je dat, voor rijke lui. Een mazzeltje dat ze in de uitverkoop liggen.'

'Een mazzeltje...,' schamperde Saartje, en nu sprong ik er bovenop.

'Ja, een mazzeltje, stomme meid. Zie je dat dan niet? Vader weet het heus wel beter.'

Ze begon te janken. 'Akelige jongen,' snikte ze, 'zoet zijn voor pappie, hè? Wat kan het jou schelen als ik met die gekke schoenen moet lopen?'

Dat was een chotspe. Dacht ze misschien dat ik het haar misgunde? Alleen maar omdat ik toevallig schoenen aanhad die een klant niet had afgehaald?

Het was wel rottig dat ze huilde. En toen vader

naar Melhado liep, om nog een gulden op de prijs af te pingelen, zei ik tegen Saartje:

‘Hij doet het voor jou, voor de HBS, dat je er deftig uitziet.’

‘Truttenschoenen zijn het,’ antwoordde Saartje. Dat zou ze nooit gedurfd hebben als vader erbij had gestaan. Ik herhaalde het niet, want hij kwam er al weer aan, tevreden, omdat hij die piek er af had gekregen.

En daar liepen we door de Jodenbreestraat, Saartje wat onwennig met haar nieuwe schoenen aan haar voeten. Ze waren wel van degelijke kwaliteit, dat kon je zo zien.

Ineens was ik er niet meer zo van overtuigd dat Saartje geen gelijk had. Truttenschoenen had ze gezegd. Eigenlijk was het waar. Waarom had ik haar kant niet gekozen? Zou Maurits ook met vader hebben meegepraat? Hij dorst veel meer te zeggen dan ik. Maar hij was naar Meteoor vandaag, omdat hij moest meespelen in de aspiranten C. Zou Saartje daar ook aan denken?

XII

ANDERS

Waarom was Saartje pienterder dan ik? Zij wist alles altijd precies, en toch was ik veel nieuwsgieriger dan zij. Vroeger was ik bij vader en moeder in bed gekropen om stiekem te kijken naar hun gat, waar je zo lekker warm tegenaan kon liggen. En bijna elke avond stond ik stilletjes beneden aan de deur te luisteren waar ze over spraken als ze dachten dat ik sliep.

Zo was Saartje niet. Zo was Saartje helemaal niet. Zij wist alles uit zichzelf. Zelfs in wiskunde was ze goed. Ze antwoordde wel geduldig als ik haar iets vroeg, bij voorbeeld over de congruentie van driehoeken. Toen Kootje het had uitgelegd had ik er niets van gesnapt, nu Saartje het me had verteld wist ik het voor altijd. Maar soms werd ze ongeduldig. Bij voorbeeld toen ik haar vroeg waarom wij joden zijn. Het was niet gemakkelijk om erachter te komen, niemand gaf je een duidelijk antwoord. Twee jaar lang was ik op het jodenschooltje geweest, en nog begreep ik er de ballen van. Wat was nou het verschil tussen ons en hen? Omdat wij geen varkensvlees moch-

ten eten? Of geen margarine?

Vader vond dat we niet goed les kregen op het jodenschooltje, omdat ze ons dit niet duidelijk maakten en ons alleen maar gebeden lieten opdreunen in het Hebreeuws. Wist hij het soms wel? Hij kon er ook niet op antwoorden. En daarom had ik het nu aan Saartje gevraagd.

‘Als jij het weet, weet ik het ook,’ had ze geantwoord, en verder zei ze dat het haar niets kon schelen. Haar vriendinnetjes waren sjiksjes, en de broer van Willy was zelfs een beetje verliefd op haar.

Intussen zat je er maar mee. Want zij zag er gewoon uit, als een gewoon mens. Haar haar was bruin, zij had een rechte neus, en niet eens zo’n dikke mopsneus als ik. Ook waren haar ogen bruin en niet zo donker als de mijne. Nee, ze was gewoon een kind waar je niets aan kon zien. Alleen werd ze erg lang de laatste tijd, dat zeiden ze allemaal, dat ze te veel uit haar krachten groeide. En daar kon je niets tegen doen. Ze werd later een grote vrouw. Zou het gek zijn, als je getrouwd was met een vrouw die langer was dan jij?

Nee, niemand kon aan Saartje zien dat ze een jodin was, of eigenlijk: een joods meisje, want jodin was een rotwoord, als mensen het gebruikten moest je altijd voor ze uitkijken.

Ik geloofde niet dat ze het ooit tegen Saartje

hadden gezegd. Zij werd trouwens nooit uitgescholden. Voor meisjes was het ook minder erg dan voor jongens, want jongens moesten vechten, en meisjes vochten nooit. Ze krabden alleen, of knepen, of beten, of ze gaven je een trap.

Als ik over jidden begon, daar wou ze absoluut niet over praten. Toch mocht zij vroeger altijd bij de vrome familie van moeder logeren. En die waren niet eens socialist, zoals vader. Saartje vond het gek dat ik in de AJC was. Maar vader was wel rood, en dan hoorde zij het ook te zijn.

Dat zei ik tegen haar, elke keer opnieuw, en ik wist al wat ze zou antwoorden:

‘Je moet met je eigen hersens denken.’

‘Vader is toch zeker niet dom?’

‘Maar jij wel, als je hem naspreekt. Dan heb je geen eigen mening.’

Geen eigen mening. Ze mocht willen dat ze zo’n eigen mening had.

‘Die heb ik heus wel. Ik weet beter dan jij waarom ik socialist ben.’

‘Waarom dan?’

‘Omdat het niet goed is dat er rijke en arme mensen zijn.’

‘Moeten de rijke mensen dan hun geld weggeven? Aan jou soms? Je bent zelf nogal royaal.’

Dat loog ze. Ik kon best wat missen. Dat zeiden vader en moeder ook altijd over me. Als ik iemand lief vond, nou en of, dan gaf ik zo maar iets

van mezelf.

‘Aan Maurits zeker? Als je een keer met hem moet delen maak je de grootste heibel.’

Daar moest ik even over nadenken. Want dat beweerden vader en moeder ook. ‘Jullie hebben niks voor elkaar over,’ mopperde moeder dan.

‘Je bent een bijdehante kat,’ zei ik tegen Saartje, om er af te zijn.

Saartje lachte zo hard, dat ik me ervoor schaamde.

‘Kind, doe niet zo gek.’

‘Ach, jongen,’ zei ze minachtend, ‘je praat naar dat je verstand hebt.’

Dat liet ik me niet zeggen.

‘Ik ben beter met opstellen. En met muziek. En met gymnastiek.’

‘Daar heb je niks aan op je eindexamen.’

Ze zei het triomfantelijk, want zij zat in de eindexamenklas, en ik was pas begonnen.

Zij was wel de knapste van ons, dat was waar. Dat zei vader ook. En misschien had ik wel een beetje kinnesinne. Aan haar kon ik het misschien wel vragen:

‘Waarom worden jodenjongetjes besneden, Saartje?’

‘Dat is zindelijker.’

Hoe bedoelde ze dat? Ik pieste toch allang niet meer in mijn bed.

‘Jongens hebben er een velletje over dat je

naar beneden kan schuiven, en daar kan vuil tussen komen. Of zandkorrels. Vroeger, toen de joden nog in de woestijn woonden, kon dat makkelijk.'

Het was dus niet vanwege god dat het gebeurde, zoals ze ons op het jodenschooltje hadden verteld. Daar moest Saartje wel gelijk in hebben, want god, wat was god nou? De een beweerde dat hij wel bestond, de ander zei van niet. Ik had echt mijn best gedaan er in te geloven, als erover gesproken werd had ik heel goed geluisterd op het jodenschooltje, en nooit had ik het begrepen.

Maar dat van de socialisten wist ik heel zeker.

'Rijke mensen laten arme mensen voor zich werken,' dat bedoelde ik zo net. 'Het is toch niet goed dat de ene mens de ander voor zich laat werken?'

'En vader dan? Die maakt schoenen. Dat is toch ook voor andere mensen?'

'Maar hij heeft geen baas.'

'Al die klanten zijn zijn baas. Heb je ze nooit horen kankeren, als de schoenen niet bijtijds klaar waren?'

Ze had altijd van die moeilijke antwoorden. Wat moest ik daar nou weer mee aan.

'Waarom worden meisjes niet besneden?' hoorde ik mijzelf vragen.

'Die hebben al een sneetje,' Saartje glim-

lachte. 'En nu wil ik daar niet meer met je over praten. Dat is niet goed. Als pa het hoort krijg ik op mijn kop. Voor jou stomme vragen.'

XIII

JODIN

Kootje, de wiskundeleraar die geen orde kon houden en bij wie je niets leerde, had Selien uit Saartje's klas voor jodin uitgescholden. Saartje vertelde erover aan tafel, en we raakten er niet over uitgepraat.

'Heeft hij het zo gezegd?' vroeg vader. 'Vaak verpakken ze hun risjes in watten, zodat je er geen vat op hebt als je je erover beklaagt. Dan hebben ze niks gezegd. Of ze hebben het niet zo bedoeld. Of je hebt ze verkeerd begrepen. Dat laatste vooral. Een misverstand, anders niet.'

Nee, zei Saartje, ze had er zelf bijgezeten. Selien had zitten kletsen, dat is waar, en eerst had Kootje haar een tik willen geven, maar toen had hij zijn hand teruggetrokken en 'ach jodin' gezegd.

Moeder wilde weten of hij Saartje ook had lastig gevallen, maar Saartje was veel te goed in wiskunde, zelfs bij Kootje, en haar liet hij met rust.

'Ik ga er met de directeur over praten,' zei vader. 'Het is net een besmettelijke ziekte. Als je

er niks tegen doet ben je morgen zelf aan de beurt.'

Vader was driftig geworden, je kon het aan zijn stem horen. Voorzichtig zei moeder tegen hem:

'Zou je dat nou wel doen, Barend? Je druk maken voor een kind van een ander? Je hoorde toch dat ze zat te kletsen? Ze zal het er wel naar hebben gemaakt.'

Nu werd vader vreselijk kwaad.

'Het er naar hebben gemaakt? Wie heeft ooit het recht om je voor jood uit te schelden? Hoe kan dat je eigen schuld zijn? Natuurlijk heeft die meid zitten kakelen. Dat doen ze allemaal op die leeftijd. Scheldt hij een ander ook uit?'

Het was stil geworden aan tafel. Ik durfde ook niets te zeggen. Toen ik nog klein was, zes jaar, zei vader al dat ik me niet moest laten uitschelden. Wat kon mij Kootje trouwens schelen? Die rotkerel met zijn valse lach en zijn tanden, die hij voor je gezicht hield alsof hij wilde bijten. Toch had hij bij ons in de klas nooit iets over joden gezegd. Nou ja, als Saartje het vertelde was het waar.

'Als jij erover gaat praten, kijkt hij Saartje er straks op aan,' zei moeder schuchter, 'dan heeft zij het bij hem gedaan. En je weet van Salie hoe hij is: hij geeft de kinderen zo maar een nul als hij kwaad op ze is. Waarom maak je je zo te sappel voor een vreemd?'

‘Een vreemd zeg je, als ze met risjes beginnen?’

Vaders woorden klonken nu zo dreigend, dat moeder schielijk opstond om naar de wc te gaan, en dat deed ze anders nooit tijdens het eten. En dat allemaal voor die gemene kerel... Het liefst zou ik wegkruipen en me niet meer laten zien, want als vader ging schreeuwen dacht je dat het nooit meer overging. Waarom konden grote mensen zo vreselijk kwaad worden? Wat was er van binnen bij ze, dat ze in drift niet meer wisten wat ze zeiden? Maurits was ook een driftkop. Je had een knokkie met hem voordat je het wist. Maar dat was toch weer iets anders dan de woede van vader. Die raakte dan werkelijk door het dulle heen.

Bij moeders binnenkomst was vader toch weer bedaard en vroeg hij of ze een bole verschooten had.

Moeder zweeg. Aan haar ogen kon ik merken dat ze gehuild had. Ze slikte, en toen bracht ze in:

‘Het hoeft niet kwaad bedoeld te zijn, Barend. Je weet dat die leraar een versjoft gemauch is, dat weten we allang. Hij praat naar zijn gochme. Dat zie je wel meer bij gojem.’

Maar ook daar wilde vader niets van weten.

‘Je moet die dingen niet door elkaar halen. Je zal de gojem de kost moeten geven die wèl goed zijn. Dat weet je zelf ook. Onze beste klanten zijn

soms christelijk, en valt er iets op aan te merken? Doodgoeie mensen.'

Dat was waar, wat vader zei. Bij Van Waayen kreeg ik de grootste footjes, en ze hadden me zelfs een oliebol gegeven terwijl ze toch heel erg kerks waren.

'Zo bedoel ik het niet,' suste moeder. 'Ik bedoel dat ze gewoonweg een bord voor hun kop hebben. Neem nou de dokter.'

'Wat heeft die ermee te maken?' vroeg vader verbaasd.

'Dat is toch ook een domme man.'

Nu schrok ik. Hoe kon een dokter nou een domme man zijn, als hij zoveel had gestudeerd. Moeder kon niet eens zonder fouten schrijven. Hoe wist zij dan of iemand niet goochem was?

'Heb jij soms zoveel vertrouwen in hem? Je gelooft zelf dat hij Saartje niet goed heeft onderzocht.'

Had vader dat gezegd? Volgens hem wist de dokter niet een juiste diagnose te stellen.

Vader wilde er niet meer over praten.

'Waarom moet je Saartje ongerust maken?' antwoordde vader, terwijl hij even zijn hoofd afwendde. 'Laten we hopen dat het hoesten niets om het lijf heeft. Ze is oververmoeid omdat ze in de groei is en dit jaar examen moet doen. Dat heeft met Kootje trouwens niks te maken.'

'Saartje toch ook niet,' viel moeder haastig in.

‘Mens zeur niet zo door.’ Vader pakte de krant, en ging aandachtig zitten lezen. Dat deed-ie vaak aan tafel, terwijl wij het niet mochten. Dat hoorde niet zo, zei hij. Hij doopte zijn brood in de koffie en zag niet eens meer dat hij at.

Nu er niet zo geschreeuwd werd, kon je tenminste over alles nadenken. Waarom zouden de mensen tegen joden zijn? Of *de* mensen, dat was ook weer jiddiesje overdrijving, daar had vader gelijk in. Sommige mensen. Ik snapte er niks van. Saartje en Maurtis werden nooit uitgescholden, en ik wel, alleen maar omdat mijn haar zwarter was. Dan zeiden ze meteen ‘joodje’, terwijl ze tegen een jongen met rood haar gewoon ‘rooie’ zeiden, wat ook al rottig was. Zelfs in boeken gingen ze tegen joden te keer. Bij Dickens was een jood de woekeraar die kinderen voor zich liet bedelen. En in Ivanhoe hadden de joden het ook gedaan. Net als in Met een kwartje de wereld rond. Het waren allemaal geldwolven, de joden die ze beschreven. Terwijl de kinderen op het jodenschooltje bijna allemaal schoolkleding droegen, zo arm waren ze. Daar hadden wij het nog goed tegenover. En waarom was vader onder de gojem gaan wonen? Waarom had hij Maupie en mij laten besnijden, zodat alle jongens ons ermee konden pesten? Hij was voor assimilatie, zoals hij dat noemde, en tegelijkertijd wond hij zich verschrikkelijk op als we voor

jood werden uit gescholden. Net als nu, met Selien, waar Saartje eigenlijk niks mee te maken had.

Ik moest van hem knokken als ze smousie tegen me zeiden. Hij kwam nooit naar buiten om me te helpen. Hij keek wel uit. Dan raakte hij misschien een klant kwijt. Als een ander rotzak tegen iemand zei, nou, die zei gewoon rotzak terug, of kelérelijker. Dat hoefde ik niet te proberen. Al zei ik heel netjes 'nare jongen', dan begon hij toch meteen te joden. Als ik groot was, dan zou ik ze wel eens laten zien dat ik niet bang was. Ik zou de hele wereld aan het schrikken maken.

'Kootje is een rotkerel,' zei ik ineens, om Saartje te helpen.

Maar vader luisterde niet naar mij en richtte zich tot Saartje:

'Je hoeft er geen zorg om te hebben. Tegen jou heeft hij het niet gezegd, en over acht maanden begint je examen. Selien heeft zelf een vader met een mond, die kan ook gaan klagen bij de directeur.

'Heb ik het niet gezegd?' viel moeder hem in de rede. 'Jij hebt meer verstajem in je pink dan die leraar in zijn harses.' En blij voegde ze eraan toe: 'Saartje mag er geen last van hebben. Ze is toch al niet goed de laatste tijd.'

XIV

OUDE KAAS

Twintig cent voor een ons oude kaas? Zonde van het geld. Het moest en het zou zo van vader. Saartje at veel te weinig tegenwoordig. Als ze weer wilde opknappen van haar griep, dan diende ze ook te begrijpen dat ze niet met lange tanden mocht eten. Als haar speekselklieren geprikkeld werden, legde vader aan moeder uit, kwam de eetlust vanzelf terug. Iedereen werd 's nachts wakker van dat hoesten. Het klonk zo hol dat je ervan schrok. En aan die klodders slijm moest ook wat gedaan worden. 'Je moet weer een gesjmadde rache krijgen,' zei vader soms tegen haar. Dat was jiddiesj voor als je iets lekker vond.

Je kon het Saartje aanzien dat ze moest aansterken. Als ze een jongen was geweest, had je haar Bonenstaak kunnen noemen. Dan was ik Bulletje geweest, want ik was veel te dik naar mijn zin. Bollewangenhapsnoet zeiden ze wel eens tegen mij. Het beste kon je gewoon zijn. Als je te dik was keken de meisjes niet naar je. En als je te mager was? Zou de broer van Tilly nog

verliefd op haar zijn? Hun vader was hoofd van een MULO-school, denk je dat eens in. De vader van Olga was kapitein op de IJ-pont, een vaste betrekking, met vijftig gulden in de week. En Annie's vader was in de handel of zo iets, zelf droeg zij een broche met een echte diamant. Daar waren wij maar gesjochten tegenover. Ja, Saartje had rijke vriendinnen.

Toch was het zonde: twee dubbeltjes voor één ons kaas. Wat kon je daar allemaal niet voor kopen? Niet vanwege Saartje. Natuurlijk moest ze eten. Dat zei ik ook tegen haar als ze me een van haar boterhammen wilde opdringen. Of de helft van haar glas melk, dat we tussen de middag in een lunchroom op de hoek van de Raadhuisstraat en de Herengracht dronken. Dat moest zo van vader. Hij deed alsof hij plotseling in het geld zwom, terwijl het toch slecht ging in de schoenmakerij. Als hij er in de balanstijd niet twee weken in de Bijenkorf had bijgewerkt, hadden we nu niet zoveel geld gehad. En Saartje had een beurs van een Joods studiefonds gekregen, omdat ze zo goed kon leren. Stel je voor dat ze kinderarts werd, een dokter in onze familie. Dan mocht ik mijn schoenen wel beter poetsen. En dan liet ik mijn haar niet meer knippen bij de blazer, die de haartjes uit je nek blies.

Als Saartje andere lesuren had dan ik, moest ik toch melk drinken in de lunchroom, maar dat

deed ik niet, dat dubbeltje gaf ik aan vader terug. Ik had trouwens nog een duppie bij me, om brood te kopen, want moeder had gisterenavond van het overgebleven brood sjaletjes gemaakt, en die hadden we allemaal opgegeten.

Bij de bakker in de Rozenstraat kon je voor een dubbeltje een half krentenbroodje kopen, of drie krentenbollen. Vaak bleef ik er voor de etalage staan om de juffer in de winkel aan te staren. Totdat ze naar me keek. Dan maakte ik dat ik wegkwam. Eigenlijk was het niet eerlijk tegenover Tilly, omdat ik stiekem verliefd op haar was.

Eerst zwierf ik over de groentemarkt, aan de overkant van de Nassaukade. De handelaren waren al verdwenen. Tussen het gekneusde fruit, in de goot geveegd door de stadsreiniging, zocht ik naar sinaasappelen die nauwelijks aangestoken waren.

En mijn dubbeltje brandde in mijn broekzak. Zou ik toch naar de bakkerij gaan? In Tuindorp ging ik wel eens voor mijn beurt, als ik voor moeder boodschappen deed. Zo gek zou ik nu niet zijn.

‘Gaat uw gang maar,’ zei ik tegen een vrouw die na mij binnen was gekomen.

‘Wat wil je, jongeman?’ vroeg de winkeljuffrouw aan mij. Ik kon wel dansen en springen.

‘Krentenbroodjes,’ wou ik antwoorden, maar omdat ze dat kinderachtig zou kunnen vinden,

bestelde ik een half rozijnenbrood.

Even snoot ze luidruchtig haar neus, wierp een blik op haar verfrommelde zakdoek en toog aan het werk. Terwijl ik draalde met betalen zag ik dat haar ogen traanden.

In mijn eentje slenterde ik al kauwend de Rozengracht af. Eigenlijk was het niet in de haak, dat ik verliefd werd op een sijkse. Stel je voor dat je er later mee trouwde. Dan moest je varkensvlees eten, en kon ze zien dat je besneden was. Het was toch niet mijn schuld dat die winkeljufvrouw zo mooi was? Vroeger, heel vroeger, was ik eens verliefd geweest op Marietje, een meisje van de vakantieschool. Alle jongens hadden haar achternagelopen, zo knap was ze. Zonder te aarzelen had ze mij uitgekozen.

Eens had ik van een nichtje een badpak geleend. Toen ik het aanhad had ik me in het badhokje haastig afgetrokken. Daar moest ik nog wel eens aan denken als ik joodse meisjes zag.

Terwijl ik voortslechterde, propte ik het halve rozijnenbroodje in mijn mond, en nog had ik best wat gelust. Het gaat bij jou in je holle kies, zei vader soms, die vond dat ik kon vreten als een varken.

Op de hoek van de Tweede Bloemdwarsstraat bleef ik staan. Hier hadden we vroeger gewoond, toen vader nog rijk was. Ik had daar de Engelse ziekte gekregen. Thuis hadden we nog een foto

van mijn kromme benen.

En nu was Saartje aan de beurt. Ik zou haar maar niet vertellen van de juffrouw uit de bakkerswinkel voor ze weer beter was.

SLOBKOUSEN

‘Een poepkleur hebben ze,’ probeerde Saartje, ‘wie draagt er nou...’ Maar vader wou er niet van horen.

‘Gebruik je verstand,’ viel hij haar in de rede, ‘warme benen is heel belangrijk. Als je voeten koud zijn, kan je ook verder niet warm worden. Slobkousen beschermen je kuitten tegen de kou. Die trekt vanzelf omhoog.’

Saartje begreep wel dat vader die gekke beenlappen voor haar bestemd had, en ze zocht koortsachtig naar een oplossing.

‘Wat moet u met die deftige dingen?’ vroeg ze onnozel. ‘We zijn toch geen rijke mensen? Als u boven op uw kamertje schoenen zit te maken, hebt u het oliekacheltje voor de warmte. En als u zondag naar de Jodenhoek gaat, naar opa en opoe, zie ik u er niet mee lopen.’

Even scheen ze vader te slim af te zijn. Een ogenblik zocht hij naar woorden, maar zei toen heel beslist:

‘Natuurlijk, ze zijn voor rijkelui. En die weten bliksems goed wat ze doen en wat ze dragen. Als

zij met slobkousen lopen, hebben ze daar hun reden voor.'

Daar moest ik even over nadenken. Vader beweerde ook altijd dat goedkoop duurkoop was, dat als je tweemaal zoveel voor een paar schoenen betaalde, je er wel vier keer zoveel plezier aan had. Dat een sjlemiel meestal slechter af was.

Nu bemoeide Maurits zich er ook mee. 'Saartje zei toch dat wij geen rijke mensen zijn,' wierp hij aarzelend tegen. Terwijl hij naar die lappen keek, verscheen een spottende trek om zijn mond.

'Zijn wij misschien minder?' werd vader fel. 'Mogen we er soms niet van profiteren als we zo iets aangeboden krijgen? Van Kogel, nog wel. Die meent het heel goed met ons. Hem ken ik nog van vroeger, uit mijn zakentijd. Als ik nu leer bij hem koop of fournituren, is hij me heel goed gezind en geeft hij me vaak een bezolletje. Weet je dat hij zelfs gespecialiseerd is voor gevoelige voeten? Aparte binnenzolen verkoopt hij daarvoor, die helemaal uit Engeland komen. Van hem heb ik de slobkousen cadeau gekregen.'

Het was waar dat vader wel eens meer wat cadeau kreeg. Gummihakken van een ongeregelde maat, een restantje boxcalf, of ouderwetse veters. Pas nog had hij een hele doos schoenhaakjes voor noppes gekregen. Hij gebruikte al die rotzooi voor prutskarweitjes, en soms ver-

kocht hij er iets van.

‘Kunt u er mezomme voor krijgen?’ vroeg ik. Saartje had immers gelijk dat ze er niet mee wilde lopen? Een ander zou ook stapelmesjogge zijn als hij die spatlappen droeg. Ik had nog nooit mensen met slobkousen gezien. Alleen op een plaatje uit een schoolboekje, een burgemeester, of een bankier.

‘Ze zijn voor Saartje, en niemand anders.’ Vaders stem klonk onverbiddelijk. ‘Pas ze eens aan.’

‘Ik ga nog liever met mijn blote benen naar school,’ protesteerde Saartje benepen.

‘En met je blote benen naar bed.’ Ik schrok van mijn eigen woorden. Daar dreigde moeder ons vroeger mee als we stout waren geweest: ‘Denk erom, je gaat met je blote benen naar bed.’

‘Hou jij je brutale bek erbuiten,’ schreeuwde vader me toe. ‘Pestkop dat je bent. En wat jij zegt, Saartje, met je blote benen naar school, schaam je liever. Is het niet erg genoeg dat je al die tijd verkouden bent? Wil je soms de hele winter door blijven hoesten? En ziek zijn tegen de tijd van je eindexamen? Trek aan die slobkousen.’

Saartje begon te huilen.

‘Zeur nou niet,’ bromde vader. Hij bukte zich haastig om haar zelf de slobkousen om te doen. ‘Kijk eens,’ riep hij triomfantelijk, ‘ze passen precies. Als gegoten. En zitten ze niet lekker warm?’

Toen we met bus B naar de stad reden, op weg naar school, had Saartje de slobkousen uitgetrokken en in haar schooltas gestopt. Nu hobbelden we op massieve banden weer naar huis. We passeerden de werf van Goedkoop; over vijf minuten zouden we in Tuindorp zijn. Saartje bukte zich, om de slobkousen weer aan te trekken. Ik schoof mijn rechterschouder onopvallend naar voren.

Halverwege de Meteorenweg, bij het badhuis, stapten we uit. Er stonden mensen bij de halte, en jongens knikkerden op de stoep. Twee ervan kende ik. Ze beweerden dat ik kapsones had gekregen, omdat ik nooit meer met ze speelde nu ik in de stad op de HBS was.

‘Kijk dat mokkel eens,’ riep een van de jongens, alsof hij niet wist dat het Saartje was, en wees schaterend naar haar benen. ‘Ze heeft strontkappen om.’ Ik kromde mijn rug. De laatste tijd geneerde ik me toch al een beetje voor Saartje. Ze was wel een hoofd langer dan ik geworden, en zo mager, zo mager als een spillepoot. ‘Kom mee,’ hijgde Saartje. Ze pakte me ruw bij een arm.

Zo holden we schichtig langs de Meteorenweg. Soms bleven we heel even staan, als Saartje buiten adem was. ‘Geef mij je schooltas,’ drong ik aan en greep het hengel beet.

Morgen zou ik alleen naar school gaan. Daar

bedacht ik wel een smoes voor. Moeder droeg ook al van die vreemde kleren, net alsof wij andere mensen waren die er niets om gaven dat je afweek van de rest.

Toen we eindelijk voor de huisdeur stonden, sloot Saartje haar ogen. Plukjes fluweelbruin haar kleefden langs haar bezwete voorhoofd. En ik had maar één gedachte: Was ik maar groot, was ik maar niet zo'n bange schijterd, dan zou ik voor Saartje die slobkousen weggooien.

XVI

MATZES

‘Ga nou maar, versjwartste nar, jij moet met de hondenkar,’ zong vader op de wijs van het lied, dat de joden met Pasen zongen en waarvan ik eens de Hebreeuwse woorden op het jodenschooltje had geleerd.

Ik was blij vader te horen galmen zoals vroeger. Sinds Saartje met haar gezondheid sukkelde, was hij zo stil geworden, dat je hem bijna niet herkende.

Eerst dachten we dat het een gewone kou was. Van alles hadden vader en moeder geprobeerd. Een zelfgemaakt dropdrankje met anijs erdoor, honing in warme melk voor het slapen gaan. Zelfs een smeermiddeltje om op de borst te wrijven hadden ze gekocht. Een glas warme citroen met een aspirientje kon ook geen kwaad. Saartje zweette ervan. Elke morgen werd ze kletsnat wakker. Szwitserland, noemde vader haar om haar aan te moedigen, want ze moest natuurlijk wel volhouden. In één week was je van zo’n rotkou niet af. Daarvoor was de winter veel te

slecht geweest. Nu, tegen Pasen, moesten de eerste blaadjes nog aan de takken komen. 's Morgens om 8 uur met bus B naar de stad, 's middags niet voor 5 uur thuis, zo kon het toch ook niet anders of je werd ziek? Wie zou het zo niet te pakken krijgen?

Misschien zou het beter zijn een weekje thuis te blijven, met je neus onder de wol, om eens helemaal goed uit te sjwizen. Dat had de dokter eens gezegd: vier dagen in bed, dan is het over; anders duurt het wel drie weken voordat je uitgehoest bent.

Vier dagen in bed, bijna een week, hij had makkelijk praten. Als je van de zomer eindexamen moet afleggen kijk je wel uit om thuis te blijven. En drie weken hoesten deden we allemaal wel eens. Het gekke was echter dat die drie weken allang om waren. Daar maakt een mens zich zorg om, dat kon ik heus wel aan vader en moeder merken. En nu zong vader, terwijl hij van zijn schoenmakerswerkplaats naar beneden kwam omdat we gingen eten.

De matzes waren gebracht, vijf grote, ronde dozen, voor elk van ons één. Het was een wonder dat ze toch waren gekomen, want vader had schuld bij de chëwere, het joodse begrafenisfonds dat ook voor de matzes zorgde.

Vijf grote dozen, die kwamen nooit op.

We hadden een pond roomboter van oom

Aaron gekregen. Ze smaakte een beetje ranzig, omdat tante de boter in een grote pot bewaarde. Een groot stuk kaas hadden ze ook gestuurd.

Voorzichtig brak ik een matze in tweeën. Op de ene helft strooide ik een bergje bruine suiker; van de andere helft brak ik steeds een stuk af, doopte het in de lauwe koffie en smeerde het langs de zoete brij.

Zelfs als je niet veel trek had, kreeg je er honger van. Ook voor kwaje kelen was het goed. Vader had eens verteld van een vrouw op de Jodenhoek die dadels verkocht, en altijd riep: 'Dalen zijn gezond voor elke mond en kwaje kelen.' Vooral Saartje moest er van esjen. Gelukkig maakte de bruine suiker het los bij je van binnen, dat had ik zelf gemerkt.

MUGGENJACHT

Met een laatste krachtsinspanning, die zich in zijn nek zichtbaar aftekende, draaide vader de schroef door het koperkleurige jampotdekseltje vast. Vervolgens goot hij er een laagje petroleum in. Hij neuriede, tevreden over het wapen waarmee hij de muggen in het kamertje van Saartje te lijf wilde gaan. Eén malariamug, en je haalde narigheid in huis. Dan kreeg ze nog meer koorts.

Hield je het dekseltje met petroleum onder een mug die tegen de zoldering kleefde, dan viel hij er pardoës versuft in. Vluchten was er niet bij.

Vader klom op een stoel om goed in de hoeken te kunnen kijken. Een spinnetje had hij per ongeluk voor een mug aangezien. Dat was jammer. De burens zeiden er wel wat van als er spinnewebben in huis waren, maar we spaarden de spinnen, omdat ook zij muggen vingen.

Het was overigens niet voldoende alleen Saartje's kamertje op muggen te controleren. Ze konden zich immers in het hele huis verborgen houden. Muggen waren pienter, pienterder dan vliegen. Als je achter een vlieg aanzat, vloog hij

als een gek in het rond, om toch weer bij je in de buurt te komen. Daar hoefde je bij een mug niet mee aan te komen. Als hij even door had dat je op hem joeg, dan trok hij zich in de schaduw terug.

Voordat de jacht begon moest je in de buurt zoeken waar hij iemand kon steken, dus boven het hoofdeind van het bed. Ik wilde ze nog wel eens doodslaan op het behang, maar daar kreeg je bloedvlekken van die niet meer te verwijderen waren. 'Dat is goed voor armelui,' zei moeder dan.

Je moest vooral oppassen voor muggen met een lang achterlijf, die hun kont omhoogstaken. Dat waren de kwaaië pieren, de malariamuggen.

En toch kwam de muggenjacht te laat om Saartje van de koorts af te helpen. Ze was al aangestoken, het kon niet anders.

Kinawijn was goed tegen temperatuurverhoging. Dat wisten we van de keren dat vader griep had gehad. Of kruidenbitter, of bloedwijn, in warm water, zodat je ervan ging sjwizen.

Kwart voor acht, de winkels waren nog open. Moeder zou bij een pofklant op de hoek van de Maanstraat proberen het geld los te krijgen, dan kon ze nog gauw een kwartliterfles kinawijn kopen. Een mens moest de dingen niet uitstellen. Eigenlijk had het al veel eerder moeten gebeuren. Maar ja, je bedenkt je wel even, wijn voor een kind, dat doe je niet een twee drie. Een kwart

litertje, wat was daar nou voor kwaads aan? En het was ook niet zoveel geld.

Voorzichtig schonk vader de wijn uit het afgeplatte buikflesje in een van de kristallen glaasjes die we anders bijna nooit gebruikten. Een half glaasje, niet voller. Te veel was ongezond, dan kreeg ze al die alcohol binnen. Maar een vingerhoed was ook gekkenwerk, dan hielp het niet. En we moesten ook niet kinderachtig doen. Tenslotte was Saartje al veertien jaar, dan was je eigenlijk geen jélet meer.

Naast de jacht op de muggen was nu ook die op de 'bakken met teriën' geopend zoals vader het wel eens noemde.

Ze moesten niet denken, dat het ons niets kon schelen dat Saartje steeds koorts had. Dat kón toch niet goed zijn? Je kon zo zien dat Saartje veel te mager was geworden.

Rook was goed tegen muggen. Vader stopte er speciaal zijn pijp voor en blies de wolken naar alle hoeken van het huis.

Maar moeder vond al die rook niets gedaan. Ze zette de ramen open, omdat Saartje ervan ging hoesten.

Ik werd er wel eens kwaad van als Saartje zo hoestte, al liet ik het niet merken. Het was slecht van me, dat wist ik heus wel. En dat was ook het enige wat ik zeker wist, want van die koorts van Saartje snapte ik geen bal.

XVIII

HEDEN KIJKDAG

Voor het melkwinkeltje in de Nes lag een stalen mat met zeker 500 vierkantjes, waarin gekleurde glazen knikkers een ster vormden. Hier woonde Cor, mijn vroegere vriendje uit Tuindorp. Samen hadden we bij meester Heide in de klas gezeten. Nu nog lieten ze hun schoenen bij vader repareren; ik nam ze mee als ik er tussen de middag mijn boterham opat.

Het water droop in mijn nek toen ik naar binnen ging. Ze zouden verbaasd zijn dat ik zo maar kwam.

Om drie uur moest ik op de Achtergracht zijn om te worden doorgelicht. Saartje had tuberculose. Ineens had ze tbc. We waren ervan geschrokken, al hoefde het niet gevaarlijk te zijn. Tante uit Zuid had het ook aan haar longen gehad, en die was helemaal genezen. Het was wel jammer dat Saartje nu dit jaar geen eindexamen kon doen, maar ze was nog jong, zei vader, ze had nog een heel leven voor de boeg.

Het rottige was dat ik nu alleen naar school moest blijven gaan, terwijl ik zo aan Saartje was

gewend. Dat doorlichten was flauwekul. Besmettelijk noemden ze het. Ik wist wel beter. Toen Saartje vroeger difterie had, was ik ook niet ziek geworden. En naast Maurits had ik in bed geslapen tot hij naar het ziekenhuis moest. Geen pukkeltje kreeg ik. Terwijl op een bordje aan de deur was aangegeven, dat er in het gezin roodvonk heerste. Voor de zekerheid, zeiden ze, voor alle zekerheid moest ik nu naar de Achtergracht.

Achter het melkwinkeltje moest je een trapje op. In het schemer tekende zich de huiskamer af, waar ik Cor zag zitten. 'Morrie,' zei ik, zoals vroeger als we elkaar van huis afhaalden. Cor keek nauwelijks op van tafel. 'Dag,' antwoordde hij. Het was moeilijk met vriendjes als ze eenmaal verhuisd waren. Je wist nooit of ze blij waren als ze je weer zagen, en ze praatten over andere jongens die je niet kende. Zijn moeder was wel aardig gebleven. Elke keer zei ze tegen me dat ik vaker moest komen. En zelfs als ik zo maar kwam, kreeg ik vaak schoenen mee. Achter de melkkar sleten je zolen als de pest.

'Gaat het bij jullie thuis?' vroeg Cor's moeder.

'Goed hoor,' mompelde ik zonder haar aan te kijken.

'Is Saartje weer beter?'

'Bijna. Ze had een rotkou te pakken.'

'Hoe lang ligt ze nu al te bed?'

Op dat ogenblik rinkelde gelukkig de winkel-

bel, en de vrouw haastte zich naar beneden.

Na een blik op de klok te hebben geworpen waarschuwde Cor's moeder dat ik wel mocht voortmaken als ik om twee uur op school wilde zijn.

'Nee hoor,' begon ik, 'ik hoef niet...'

Haast zou ik me verspreken.

'De Franse leraar is ziek. We beginnen een uur later.'

Ik hoestte, zoals zo vaak de laatste tijd. Dikke brokken slijm, die ik anders op straat uitspoo, veegde ik nu voorzichtig in mijn zakdoek weg. Ze mochten het niet merken. Als ze het van Saartje wisten, dachten ze dat ik ook besmettelijk was. Dan mocht ik hier nooit meer eten, en dat kostte vader een goeie klant. Juist nou, nu het zo slecht in de schoenmakerij ging en er steeds geld nodig was voor Saartje. Ander eten, meer kleren, alles moest apart.

'Jij hoest ook lelijk,' merkte Cor op.

'Laurierdrop,' antwoordde ik. 'Thuis vraag ik vijf cent voor een pijp laurierdrop. Vader hakt het voor me. Hij zet er een schoenmakersmes op, met een tik van de hamer worden het zo allemaal brokken. Dat is goed. Dat weet ik van vroeger toen ik nog klein was. Dan was ik hees en hoefde ik niet naar school, in de eerste klas. En als ik twee brokken op had gezogen, om half tien, was

het ineens verdwenen. Lekker joh, een hele vrije ochtend. Dan dachten ze dat ik het erom had gedaan. Maar dat is niet waar. Ik was zo hees dat ik haast niet kon praten.'

Wat moest ik nu aan met de beker waar ik melk uit had gedronken? Thuis moesten het kopje van Saartje, de lepel, alles waar ze mee at, afzonderlijk worden afgewassen, en wij mochten ze niet gebruiken. Het was net als bij de vrome joden, waar het eetgerei dat voor melkspijs wordt aangewend, niet voor de vleeskost mocht dienen. In de Thora staat dat het vlees van de moeder niet bij de melk van het kalf mag komen, had vader me vroeger eens verteld. Hij wist altijd alles, behalve Hebreeuwse letters, die kende hij niet.

Waarom had ik zulke gekke invallen? Wat had het met Saartje te maken? Eigenlijk moest ik het ze vertellen, van de tuberculose, want nu zou iemand anders uit mijn beker drinken. Misschien maakten ze de beker niet eens goed schoon. Mij was het ook wel eens overkomen dat ik bij mensen een glas water mocht drinken dat nog naar karnemelk smaakte. Toch kon ik beter geen sjoerge geven.

Nauwelijks was Cor naar school vertrokken, of ik liep op mijn tenen naar het keukentje. Met groene zeep kledderde ik de rand van het glas in, en ik veegde net zo lang tot alle bacteriën hartstikke dood waren. Zelfs de kopjesdoek ge-

bruikte ik niet voor het afdrogen. Met een punt van mijn jasje ging het ook. Wel zaten er haartjes op het glas, die ik met mijn vinger wegpulkte.

Als ik nu wegging, dan had niemand er iets van gemerkt. In de winkel stond nog steeds een klant te praten. Net als bij vader. Klanten vinden het altijd gezellig om te blijven kletsen.

‘Dag juffrouw,’ riep ik, en ik verliet haastig de winkel.

Twee uur. Ik had nog een vol uur de tijd. Verderop in de Nes was de lommerd. Vader ging er soms heen als hij iets nodig had. Dat was goedkoper dan gewoon in de winkel. Kon je er als jongen ook naar binnen gaan?

Ik boog me over een vitrine om naar de horloges te kijken. Saartje had er een gekregen voor haar verjaardag. Ineens werd ze reuze verwend door de familie. ‘Bij ziekte merk je pas dat ze bestaan,’ had moeder gezegd, maar moeder had altijd wat bijzonders. Vader kon er niet goed tegen als ze van die zure opmerkingen maakte over zijn misjópóge. De hare gaf helemaal geen sjoege. Als ze dat maar wist. Dat ene horloge, daar links, zou ik best ook wel voor mijn verjaardag willen hebben.

Ineens voelde ik een hand in mijn nek. ‘Wat doe je hier?’ hoorde ik, ‘laat je zakken eens voelen. Nou ja, die indruk krijg ik niet van je, maar pottenkijkers hebben we hier niet nodig. Donder

op en gauw.'

Terwijl ik me op straat met grote stappen voortrepte, bonsde mijn hart nog na van de schrik.

Daarginds lag het Binnengasthuis. Maurits had erin gelegen toen hij zijn elleboog had gebroken. Met voetballen. Achterovergevallen. Zijn linkerarm was voor altijd krom gebleven. Werd ie later afgekeurd voor de militaire dienst. Dat was tenminste een mazzeltje erbij.

Als je links afsloeg kwam je bij de Oude Manhuispoort, waar ze tweedehands boeken verkochten. Die waren soms net zo goed door zieke mensen gelezen. 'Niet aan je vinger likken als je een bladzijde omslaat,' had vader eens tegen me gezegd toen ik een leeszaalboek zat te lezen. 'Je weet nooit of iemand met een besmettelijke ziekte het in handen heeft gehad.' Zou Saartje het ook op die manier hebben opgelopen?

Ik moest wel op de tijd letten. Met mijn vingers streek ik door mijn haar. Ze zouden een foto van mijn longen maken. Ik was er vanmorgen speciaal voor in bad gegaan. 'Smeerkees,' had moeder gezegd, 'moeten ze aan je kunnen ruiken dat je je niet gewassen hebt?' Zelfs mijn voeten moest ik wassen. Daar lette moeder altijd op, of je voeten wel schoon waren. 'Stel je voor dat je op straat een ongeluk krijgt,' waarschuwde ze, 'dat je een been breekt en naar het ziekenhuis moet, wat zullen ze dan van ons denken?' Ze was toch

altijd bang dat de gojem ons vies zouden vinden, alleen maar omdat we geen geld hadden voor dure kleren. 'We zijn juist verplicht om zindelijk te zijn, op ons lichaam en op ons eten.' Dan zuchtte ze altijd, als ze zo sprak.

Vrouwen waren overal bang voor. Saartje net zo goed. Nou ja, eigenlijk was Saartje nog geen vrouw, maar een meisje. Al waren bij de joden meisjes al meerderjarig op haar twaalfde jaar. In de warme landen zijn vrouwen vroeger rijp, had vader eens gezegd, en de jidden komen uit het Zuiden vandaan. Bij ons werden de jongens meerderjarig als ze dertien waren. Dan kreeg je op het jodenschooltje een nieuw pak om bar mitswah te worden. Kort geleden, toen ik me had afgetrokken, alleen in het bed van vader en moeder, kwam er slijm uit mijn pikkie. Dan schrik je wel even.

Hoe zou het gaan, zo'n foto van je longen? De stralen gingen helemaal door je lichaam heen zonder dat je er iets van merkte. Net als bij tbc, dat voelde je ook niet. De mensen op straat wisten het vast niet, dat hier binnen zoveel mensen eraan leden. Mijn jas ademde nog de regen uit die in de loden stof gedrongen was. Stijf hield ik mijn schooltas tegen mijn linkerzij gedrukt.

En ik hoestte, hoestte, hoestte. Als ik nu eens tb had, net als Saartje? Dan hoefde ik lekker niet

meer naar de HBS. Vader wou per se dat wij er naar toe gingen, omdat hij die kans nooit had gekregen. Uit was je ermee. Nu was Saartje ziek. En ik had het nog nooit zo ellendig op school gevonden.

Even drukten ze een loden deur tegen mijn borst aan, waar ik met mijn kin net bovenuit kwam. 'Diep ademhalen,' en nog eens. 'Adem inhouden.'

Toen was het al gebeurd. Alleen moest ik wachten om te horen of de foto was gelukt. De uitslag kwam later pas. Maar toen ik wegging, zei de juffrouw met het witte schort geruststellend, dat de foto er goed uitzag.

Een beetje jammer was het toch wel.

HET FOTOTOESTEL

Afgeschermd tegen de stralende zon lag Saartje te rusten in een rieten ligstoel, die vader voor haar van de Achtergracht te leen had gekregen. Er was nog geen plaats voor haar vrij in een kindersanatorium, en nu moest zij voorlopig thuis proberen te genezen. Soms was de koorts al iets minder, en ze at ook beter, niet veel, we moesten haar wel overtuigen. De dokter vond dat we meer geduld moesten hebben. Geduld is de voornaamste voorwaarde voor genezing, hield hij ons voor en zeker bij zo'n sluipende aandoening.

Ook thuis moest Saartje voorzichtig zijn. De zon kon de temperatuur omhoogjagen, en in de schaduw bestond het gevaar van tochten, waardoor zij kou kon vatten. Het gekste was dat je helemaal geen pijn voelde.

Aandachtig bladerde ze in een herbarium dat ze voor de HBS gebruikte. Maurits en ik mochten er nooit aankomen, omdat de gedroogde bloempjes gauw kapot gingen of op de grond vielen.

Saartje verzamelde vooral onkruid, dat wij ook in de tuin hadden staan, of dat je in de polder achter de dijk kon vinden. Toen wij in Tuindorp kwamen wonen dacht ik dat het echte bloemen waren. Nu wist ik dat het rotzooi was en je kweekbloemen moest planten, als dahlia's, rododendrons, Oostindische kers en Afrikaantjes.

En nu stonden die dingen weer volop in de tuin, omdat Saartje ze nodig had.

Ik was achterom de tuin ingekomen, behoedzaam balancerend met een pannetje vol melk van het Zonneplein, omdat die van de melkboer aan de deur was overgekookt. Dat gebeurde om de haverklap. Net als moeder de pan op het vuur had gezet, klopte er een klant aan de deur. Of de duvel ermee speelde.

Het was wel genant, zo langs de hele Zonneweg te lopen, terwijl de kinderen wisten dat ik op de HBS was. Maurits had het geweigerd, omdat hij al twee boodschappen had gedaan. Zuurkool halen had ik zo erg niet gevonden, dat zag niemand, en daar kon je plukjes uit snoepen. Maar melk? Of je wilde of niet, het klotste altijd over de rand.

En wie stond daar in de tuin met Saartje te praten? Oom Herman uit Nijmegen. Hij kwam altijd als je het niet verwachtte. Oom was een neef van vader en met een oudere zuster van moeder getrouwd. Misschien had vader door

hem moeder wel leren kennen, want hoe had hij anders helemaal in Arnhem een meisje gevonden?

Oom Herman was een rusteloze kerel, die op de Jodenhoek oude boeken over chemie kocht, erin studeerde, er proeven uit putte en er zelfs van leefde. Want hij was een soort uitvinder. Had hij iets ontdekt, dan deed hij er zaken mee, tot het hem ging vervelen en nieuwe onderzoekingen op hem wachtten.

Hij zou wel bij ons blijven eten. Dan ging ik niet naast hem zitten. Hij smakte, en hij spuugde over het brood.

‘Jou met je gochme moet het toch lukken weer uit de sjwiejenieje te komen, dacht ik zo bij mezelfers,’ richtte hij zich tot vader, die ook in de achtertuin stond, ‘en daarom heb ik dit toestel voor je meegenomen. Je kan er een lekker centje mee bijverdienen. En daarom dacht ik: een lekkere boterham kan geen kwaad voor Barend.’

Op de grond voor zijn voeten stond een enorme bruine houten kast, met een doek eraan om je hoofd door te steken als bij een poppenkast.

Aan vaders blik kon ik zien dat hij er niet veel fiducia in had. Zijn oogleden waren half gesloten, en hij beet op zijn onderlip.

‘Ik moet zo weer naar boven om een paar schoenen af te maken,’ herinnerde hij zich, ‘een

klant zit erom te springen.'

'Maansjene,' antwoordde oom, 'die loopt niet weg. En ik kan hier niet de hele dag blijven. Vanavond gaat mijn trein.'

Hij trok de in elkaar geschoven poten van een statief uit elkaar, plantte de driepoot stevig neer en schroefde het fototoestel erop vast. 'Bij mijn en bij jouw gezond dat je er goed geld mee kan verdienen,' hield oom vader hardnekkig voor.

'Denk je dat ik daarmee als een sjorrer op straat ga staan?' vroeg vader misprijzend.

Hij leek er nog iets aan toe te willen voegen, maar zweeg. Zijn koved stond op het spel. Oom scheen het aan te voelen en suste:

'Wie verlangt dat dan van je? Ik misschien? Dat weet je wel beter. Je laat de mensen gewoon bij je in de tuin komen. Daar maak je de foto's van ze. Is fotograaf soms een minderwaardig vak? Wees niet zo eigenwijs.'

Nu moest vader even glimlachen. Oom Herman stond zelf in de hele familie bekend als de meest eigenwijze man die er op de wereld rondliep. Als hij wat in zijn kop had, had ie het niet in zijn togus. Dat praatte je er nooit weer uit.

Oom Herman scheen vaders zwijgen als instemming op te vatten en vervolgde: 'Het mes snijdt aan twee kanten: als iemand een foto bij je komt laten maken, neemt hij allicht een paar schoenen mee voor de reparatie. Het een brengt

het ander aan. Ze vertellen het door, en je hebt een smak klanten voordat je het weet. Een kind kan de was doen. Kijk nou eens naar mij. Je schuift een gevoelige plaat in het toestel, laat de mensen naar de lens kijken, je haalt de dop ervoor vandaan, knipt met je duim, en floep, je hebt een opname.'

Oom keek mij met zijn kleine, priemende ogen aan alsof hij iets van me verwachtte, terwijl ik zijn schedel bestudeerde. Vader had beweerd dat oom Herman een pruik droeg, en ik onderzocht die bewering op waarheid.

'Wie ontwikkelt de foto's voor me?' vroeg vader zonder overtuiging.

'Dat doe je zelf,' riep oom, nu zeker van de overwinning. 'Het blikken bakje bij het toestel vul je met chemicaliën, je legt de gevoelige plaat erin, en voor je het weet is de foto klaar. En als het donker is gebruik je magnesiumpoeier om blitzlicht te maken.'

Hij strooide een beetje poeder op het blikje en streek een lucifer aan. De flits liet een streep achter in mijn ogen.

'Probeer het nou maar,' maakte oom de zaak af. 'Voor je eigen bestwil. Je hoeft het niet meteen te besjolgen. Dat komt later wel. Eerst leer je hoe je ermee om moet gaan.'

Op de eerstvolgende zondagmiddag al be-

proefde vader zijn geluk in de achtertuin. Eerst moest Saartje poseren: rechtop liggend in haar rieten stoel, lachend, ernstig kijkend, en zij mocht vooral niet bewegen. Toen kwam moeder naast haar staan. Ten slotte Maurits en ik.

Om beurten tuurden wij naar het resultaat, trokken elkaar de foto's uit handen.

Saartje rijst op uit een mistige waas, met grote ogen die verbazing kenbaar maken.

Moeder en Saartje poseren naast elkaar. Het lijkt wel avond. Saartje is een hoofd groter dan moeder. Ze vouwt haar handen voor haar lichaam. Moeder kijkt wantrouwend, met gefronste wenkbrauwen, als wil ze zeggen: 'Barend, laat je niet mesjogge maken. Herman is nou eenmaal een beetje wittiesj. Hij altijd met zijn uitvindingen en zijn tweedehands koopjes. Een ander heeft de lol ervan gehad, en jij kan opdraaien voor de sores.' Over de foto lopen strepen als over een zo juist ingezeept raam.

En weer een foto. Links sta ik, mijn borst stoer opgeheven. Om mijn middel de brede leren riem die ik van mijn neef Oggie heb gekregen, met 'slamat pakeh' erop. Naast mij Saartje, de langste van ons viertjes. Dan komt Maurits, zijn linkerarm hoekig voor zijn buik geplant. Aandachtig richt hij zijn spotoogjes naar de lens. Ten slotte, helemaal rechts: moeder, in een dikke wolk.

Op de laatste foto zit Saartje ontspannen, ge-

duldig kijkend naar de fotograaf, met dromerig lachende ogen en het haar tot op de schouders. Zelfs het patroon van haar zomerjurk is zichtbaar. Het polshorloge, dat vader voor haar in de lommerd heeft gekocht, geeft vaag de tijd aan.

Wij vergelijken de foto's met een andere foto, die kort geleden van ons is gemaakt. Moeder en Saartje zitten naast elkaar. Moeder, de armen over elkaar, lacht blij. Saartje, enigszins voorovergebogen, en haar wangen iets ingevallen, lijkt sprekend op moeder. Daarachter: rechts vader, een pijp in zijn hand, bretels over zijn overhemd, een door Saartje geweven stropdas om. Hij kijkt alsof hij de fotograaf wil dwingen er iets goeds van te maken en lacht weemoedig. In het midden Maurits, de kleinste, mager, fel, spotkend. Ten slotte Salie, met ongekamde haren, zijn ogen verborgen onder zijn zware wenkbrauwen.

BARREVOETSANDALEN

Vader wikkelde drie vlasdraden van de kluwen, voegde ze tezamen en trok ze langs een stuk pek in de holte van zijn linkerhand. Steeds opnieuw, steeds opnieuw, totdat een stevige pekdraad ontstond, waaraan hij een varkenshaar bevestigde, die hij door het grote oog van een kromme priem reeg. Middels tikjes van een hamer op het handvat prikte hij met een els gaatjes in de buitenrand van een schoen, vervolgens door een zool, trok de pekdraad erdoor en voltooide het karwei.

Hij maakte er grapjes bij en neuriede van tijd tot tijd. Vaders nieuwe winkeltje in de Van der Helststraat lag niet zo ver van de HBS als Tuindorp. Hij had er zelfs een woning bij gevonden.

Met Saartje ging het ook beter, sinds zij in Hoog-Blaricum was opgenomen. Als zij weer genezen thuis kwam, woonde zij tenminste dicht bij school.

Vader praatte opgewekt met de klanten die langzamerhand kwamen opdagen, en vooral de vrouwelijke klanten waren niet bij hem weg te

branden. Hij was een goede schoenmaker die zijn klanten niet belazerde. En dat ontdekten ze al heel gauw.

Ook de groentevrouw om de hoek kwam bij vader. Zij bracht zelf haar waren rond. Sjokkend achter haar handkar hadden haar voeten zich zo stevig ontwikkeld, dat zij schoenmaat 46 nodig had. Waar ter wereld kun je zulke damesschoenen kopen?

Dus droeg zij 's zomers en 's winters barrevoet-sandalen, geschikt voor man en vrouw.

Het was voordelig ook. Ze bood ze vader steeds opnieuw ter reparatie aan.

Zolen en hakken voor herenschoenen kostten twee gulden, voor dames een gulden vijftig, en dat twee-kwartjes-verschil was alleszins de moeite waard.

De eerste keer dat ze ermee kwam, als nieuwe klant, had vader haar onzeker te kennen gegeven dat het toch eigenlijk herenschoenen waren, terwijl de vrouw dit hardnekkig ontkende. Was zij een man of een vrouw? Twijfelde vader daar soms aan? En zo niet: nergens in de prijsaankondiging had vader aangegeven wat heren- en wat damesmaten waren.

Er was veel tegen die redenering in te brengen. Maar formeel gesproken had de vrouw gelijk, en wat belangrijker was, vader zag de humor van de

situatie in. 'Had ik maar niet zo mesjogge moeten zijn, schoenmaker te worden,' hield hij ons voor. 'Wie dat armoevak kiest, vraagt erom belazerd te worden.'

Moeder was het daar helemaal niet mee eens. Als je je door de klanten in de maling liet nemen, was het eind zoek. Vader was vroeger ook veel te goed van vertrouwen geweest. Zij had hem vaak genoeg gewaarschuwd. Hij had er zich toen weinig van aangetrokken, maar nu zou zo iets niet meer gebeuren. Moeder bewoog zich dagelijks in de schoenmakerij, lapte de ruiten en bracht schoenen weg. Zij zou die groentevrouw met haar olifantsvoeten wel eens een lesje leren.

Ze kocht bij haar een kilo goudrenetten, en betaalde voor aardappelen.

'Ik krijg nog een dubbeltje van u,' maande de vrouw.

'Niet waar,' antwoordde moeder beslist. 'Daar staat dat appelen vijf cent per kilo kosten.'

'Aardappelen,' hield de groentevrouw haar voor, 'er staat aardappelen. Dat ziet u toch wel?'

Ze kregen heibel die twee, en moeder won, want tegen haar voornaamste argument viel niets in te brengen: 'Het verschil tussen appelen en aardappelen is niet groter dan dat tussen barrevoetsandalen maat 46 en damesschoentjes.'

Zo vochten we ons er samen doorheen. Ook Maurits en ik hielpen vader in de winkel na schooltijd, en Saartje leefde met ons mee.

Als we bij haar op bezoek waren in het sanatorium, moesten we haar alles vertellen. Hoeveel nieuwe klanten er al waren, of er aan het eind van de week meer geld was ontvangen, of... je kan het zo gek niet bedenken of ze wilde het weten.

Natuurlijk vertelden we haar van de geschiedenis met de groentevrouw.

Saartje lachte. 'Als moeder niet zo meesappelde, had vader nooit meer een nieuwe zaak kunnen beginnen,' hield ze ons voor. 'Hij is niet zakelijk genoeg, en dat laten ze je altijd betalen. Toen hij destijds failliet is gegaan ook. De leerhandelaren hebben hem tot secretaris van hun vereniging gemaakt, omdat ze wel wat in hem zagen. Hij moest zelfs naar de minister in Den Haag. Intussen verloor hij zijn eigen belangen uit het oog.'

Ik kon het niet zo goed begrijpen. Waarom maakte je je zo te sappel voor een ander?

'Het was ook zijn eierzucht,' meende ze. 'Hij was erg knap op school, en heeft nooit een kans gekregen. Dan grijp je alles aan. Maar hij deed het niet voor zichzelf alleen. Hij had veel beter een ander vak kunnen kiezen. Schrijver, of dokter, of zo iets.'

Als je het goed beschouwde betekenden eer-

zucht en koved hetzelfde. Saartje had gelijk, want vader had het altijd over zijn koved. Voor zijn koved deed hij dit niet, deed hij dat wel. 'Aan mijn koved moet je niet komen,' zo praatte hij vaak.

Ook Saartje behoorde tot zijn koved. Van haar verwachtte hij dat ze het heel ver zou brengen, en hoewel haar ziekte een tegenvaller was, zei vader: 'We geven het nooit op. Ook dat komt weer in orde.'

En moeder?

'Moeder is een echte zakenvrouw,' vond Saartje. 'Dat kun je aan alles zien. Ze loopt als een waakhond de klanten achterna. Zij wil vader er weer bovenop helpen. En dan geeft ze geen duimbreed toe. Als jullie dat maar weten.'

KNOKKIE

Mijn hart klopte in mijn keel toen ik wegrende, met Maurits achter mij aan. Ik wilde helemaal niet met hem vechten. Dat had ik me al duizend keer voorgenomen, de laatste tijd sinds we samen op de HBS waren, en toch kwam het er steeds weer van.

Als Maurits vroeger gebukt stond, gaf ik hem een zetje zodat hij voorover viel. Het ging vanzelf, zonder dat ik het wilde. Of ik gooide van achteren water in zijn nek. Of veegde een lik schoensmeer aan zijn blote been. Daarom noemden ze me thuis de pestkop. En omdat Maurits een driftkop was, kwam het knokken vanzelf.

Maar dat was toch allang niet meer zo?

Hoe kwam het dan dat we de laatste tijd steeds weer ruzie met elkaar hadden? Niet dat we vochten, dat wou ik absoluut niet, maar als we naar huis of naar school liepen en bij het Museumplein waren aangekomen, was het onherroepelijk mis. Dan wou ik sussen, tegen Maurits zeggen dat ik het niet kwaad had bedoeld, terwijl hij

al niet meer luisterde en als ik wegholde met stenen begon te gooien, tot we voorbij het ijsclubterrein waren.

Nooit eerder hadden we elkaar zo fanatiek in de haren gezeten. Toen Maurits nog niet op de HBS zat, was er een grote rust tussen ons ingetreden. Ik kwam laat thuis van school, moest veel huiswerk maken, en Maurits had heel andere vriendjes, speelde op straat. Het was een tijdlang zelfs alsof we eigenlijk geen broertjes waren. En nu we samen naar de HBS gingen, dezelfde leraren hadden en over dezelfde problemen konden praten, liep elke toenadering uit de hand.

We misten Saartje.

En moeder was er ook nooit meer. Of ze was bij vader in de winkel, of ze was naar Saartje. Als je van school thuis kwam, brandde de kachel niet eens. En in mijn jas, daar waar de tas erlangs schuurt, zat een gat waar ik me voor schaamde.

Soms wilde ik Maurits aanhalen, en dat kon hij niet verdragen. Net als vroeger, als ik in bed met mijn knieën in zijn holletje ging liggen. Juist als ik hem lief vond, werd hij driftig.

Langs de dalende wallekant liepen we voorbij de brug van de Ruysdaelkade naar de Govert Flinckstraat. Rijen kolenschuiten lagen er zachtjes te dobberen. Tussen de schepen en de kade dreef een neverrippie tegen het rottende hout.

Maurits werd altijd verlegen als ik een opmerking maakte over de hoeren aan de overkant, en toch liepen we er steeds weer langs, zoals we eens lang geleden met vader, op weg naar de Jodenhoek, langs de rokende vrouwen van de Geldersekaade waren gewandeld.

Sinds ik vorig jaar met Adriaan door de Valkensteeg was gelopen, was ik volledig ingelicht. Soms zat dat mens te breien, of snuffelde in een krantje, tot er een klant naar binnen ging en zij haar gordijn dichtschoof. Terwijl we voortslen-terden had Adriaan me verteld hoe gevaarlijk het was om met zo'n vrouw naar bed te gaan.

Juist toen Maurits en ik naar de overkant wilden gaan, hoorden we luid geschreeuw. 'Kom hier eens kijke...' Een jongen gebaarde heftig en sloeg met een lange stok op het water.

In de gracht dreef een kinderlijkje, ter grootte van een babypop.

Zwijgend liepen we verder. 'Hoorde je wat die ene man zei?' vroeg ik aan Maurits. 'Het is zeker door een hoer in de majem gegoooid.'

'Sommige mannen gaan naar de hoeren,' vervolgde ik, 'voor een knaak mogen ze naaien. Een knaak, dat is duurder dan een paar herenzolen en hakken. Snap je dat nou? Zeelui doen het, die hebben een heleboel geld, en dat hoort erbij als je vaart.'

Nog altijd reageerde Maurits niet op mijn

woorden. Zou ik hem vertellen dat je er heel erg ziek van kan worden?

Toen ik het vertelde hoorde ik de ademhaling van Maurits sneller worden. Zijn gezicht verstrakte.

‘Wat is er met jou aan de hand?’ vroeg ik verbaasd.

‘Smeerlap,’ riep hij ineens, ‘vuile smeerlap dat je bent.’

Driftig greep hij me beet. En dat terwijl ik helemaal niet wilde knokken. Ik had hem alleen maar doorverteld wat Adriaan me had geleerd.

DE BRIEVEN VAN SAARTJE

Het was als een verslaving. Ik wist het en kon me er niet aan onttrekken. Elke ochtend wachtte ik gespannen op een brief van Saartje. Meestal kwam de postbode omstreeks half negen, juist vroeg genoeg voor mij om met de brief naar boven te hollen, hem aan moeder te geven en hem zelf met een haastige blik door te nemen om te zien of er iets speciaals voor mij instond, al was het maar één woordje. Daarna greep ik met beide handen de trapeuningen beet om grote sprongen te kunnen maken en weg te sprinten.

Eigenlijk behoorde de post er al te zijn. Vijf minuten kon ik desnoods nog op hem wachten, zeven minuten als het er op aankwam, al verscheen ik dan bijna zeker te laat in de klas. De schoolbel zou hebben geluid en ik zou me met een of andere smoes langs Soepoog, de conciërge, moeten wringen om niet bij de baas te hoeven komen. Want die was niet mis. Hij was nieuw, kende mij nauwelijks, Saartje kende hij al helemaal niet, en nieuwe bezems vegen schoon.

Met de conciërge durfde ik wel over de brieven

te praten, want hij had Saartje goed gekend. 'De leraren klagen over je,' verweet hij me. 'Je komt zo maar de klas binnenhollen en zegt verder niets. Wil je soms dat ik er last mee krijg?'

Soms bleef ik thuis bij de benedendeur staan wachten, of liep de bode tegemoet, helemaal tot aan de hoek van de P.L. Takstraat. Kwam ik hem tegen, dan poogde ik hem te bewegen zijn pakje brieven na te kijken, om hem vervolgens de brief te ontfutselen.

Sommige postbodes waren niet te vermurwen, en dan bleef mij de keus met hem mee te lopen tot aan ons huis en zeker te laat op school te komen, of de hele dag te branden van nieuwsgierigheid. En dat terwijl Saartje helemaal niet zoveel schreef dat mij lang kon boeien. Meestal ging het over iets dat ze bij het bezoek al had verteld. Betrof het huiswerk dat zij voor school bleef maken, dan kon ik het ook een dag later aan haar leraren doorgeven. Die vroegen altijd hoe het met haar ging, zodat ik er verlegen van werd.

Altijd hoopte ik dat zij iets zou schrijven over mijn haar, dat ze zo mooi had gevonden, en over mijn ogen, zwart als kool, zoals zij het noemde.

Of over de meisjes die bij haar lagen.

Een van die meisjes woonde in Tuindorp. Beer, haar vader, kende ik nog van vroeger. Dagelijks beheerste hij de toegang tot het Zon-
neplein met zijn kleine, scherpe ogen. In zijn

eeuwige jekker, met zijn kort krullend haar, bleef hij urenlang voor de deur van zijn poortwoning staan.

Wij bezaten niet de moed langs hem te lopen en begaven ons ongemakkelijk via de andere zijde van de doorgang naar het plein, waar we ons altijd verzamelden om te knikkeren of naar het opgespotten land te gaan.

Beer was kapitein geweest op de Betsoeana, een kustvaarder van pakweg 5000 ton, die wel een jaarlang in het droogdok bij zijkanaal A had gelegen. In Tuindorp kende iedereen het lot van het schip. Het had paarden naar Engeland vervoerd, maar lag onrustig op de golven. Elke reis weer braken enkele dieren hun benen. Het was een ramp voor de bemanning die het gejammer van de beesten moest aanhoren, totdat, aan wal, een veearts met één schot een eind aan hun lijden maakte.

Na de langdurige reparatie was de Betsoeana weer vertrokken met zijn vracht, maar aan de Engelse kust was het schip op de krijtrotsen gelopen en gezonken.

Beer werd voor een jaar geschorst. Er werd gefluisterd dat hij het schip in opdracht van de reder met moedwil had laten vergaan.

Als wij ook maar even naar hem omkeken, werd Beer razend en joeg ons weg.

Halverwege de treinreis stapte Beer bij ons binnen. Hij nam me onderzoekend op, fronste zijn wenkbrauwen en vroeg aan vader of hij naast hem mocht komen zitten.

Terwijl hij vader een sigaartje aanbood vroeg hij aarzelend: 'Woont u niet in Tuindorp?'

'Kort geleden nog wel,' antwoordde vader, die de kapitein niet kende, verbaasd. 'Gaaf u ook naar het Gooi?'

'Mijn dochter is pas opgenomen in het kindersanatorium,' vertelde Beer, 'ze ligt in Hoog-Blaricum.' Hij vroeg zich af hoe een meisje plotseling tuberculose kon krijgen. Of verdriet er mee te maken had. En spanningen.

'Ze beweren dat het een armoeziekte is, maar als kapitein heb ik nooit armoe gekend.'

Onhandig zwijgend zaten de mannen naast elkaar. Eigenlijk vond ik Beer best aardig, zo aardig, dat ik bijna moest huilen.

'Soms vraag je je af of het verleden er ook invloed op kan hebben gehad,' begon vader. 'Saartje ging altijd in Arnhem logeren, bij de ouders van mijn vrouw. Die waren toen al niet goed, en zij zijn allebei aan tuberculose gestorven. Kan zo iets doorwerken, vraag je je dan af. Van zo'n rotziekte genees je nooit helemaal. De bacillen worden ingekapseld, tot ze op een ongunstig ogenblik hun kans grijpen!'

Ik hing aan vaders lippen als hij zo sprak.

Gelukkig ging het goed met Saartje. De dokters en zusters waren tevreden over haar vorderingen. Van serpentinerolletjes en waterglas vervaardigde ze de wonderbaarlijkste voorwerpen, en van pitriet weefde zij geschenken voor de hele familie.

Ook daar schreef ze over.

En soms, met een enkel woordje, herinnerde ze mij aan onze gemeenschappelijke ervaring op de HBS, een incident in de tram, of een grap met een leraar. En steeds verontschuldigde ze mij, omdat ik het zo druk had met mijn huiswerk.

Want ik zat in de derde klas en moest komende zomer eindexamen doen.

HET TELEGRAM

Op het Van der Helstpleintje was moeder tegen een fietser opgelopen. De fietser had haar aangereken toen ze voor vader boodschappen zou gaan doen op de Albert Cuyp. Een klant was komen waarschuwen dat de vrouw van de schoenmaker midden op straat lag met een groepje nieuwsgierigen om haar heen.

Later was de schuldige stotterend bij vader in de winkel gekomen, met de boodschap dat hij alle kosten op zich zou nemen. Maar wat zijn kosten als je een ongeluk krijgt? Het ziekenhuis is voor rekening van het ziekenfonds. En voor de pijn krijg je geen geld terug. Gelukkig was het niet al te ernstig: een lichte hersenschudding en een gebroken sleutelbeen.

En weer verscheen de fietser bij vader om over de hoogte van het bedrag de discussiëren. Als er maar geen politiezaak van kwam. Niemand van ons kon erachter komen hoe het ongeluk zich precies had afgespeeld. Moeder was zo vreselijk slecht van gezicht. Soms liep ze de straat op en holde dan angstig naar de stoep terug, omdat ze

een auto niet tijdig had zien aankomen. Wie kon met zekerheid zeggen dat haar beschadigde ogen haar niet opnieuw parten hadden gespeeld?

Het ergste vond moeder dat ze nu niet naar Saartje kon. Saartje mocht tot geen prijs weten wat er was gebeurd. 'Vertel haar dat ik griep heb, Barend. Versta je me? Een stevige griep. Hete citroen moet ik drinken, met een aspirientje erin. Ik kan alleen niet naar haar toe vanwege het besmettingsgevaar. Als je tbc hebt mag je er niet nog eens griep bij krijgen, anders komen er complicaties. De dokter zegt het zelf, als je dat eraan toevoegt gelooft ze je wel: de dokter zegt het zelf.'

En zo ging vader in zijn eentje op weg met de boodschap van moeder.

Maurits en ik zwierven van de winkel naar huis, van huis naar school, van school naar het ziekenhuis. Soms aten we opgebakken aardappeltjes, dan weer en halve galle met kaas bij vader in de schoenmakerij.

Tot tante uit Zuid ons kwam waarschuwen dat vader plotseling naar Blaricum moest, omdat de dokter met hem wilde praten. En dat we bij haar konden slapen.

Tijdens het voorleesuur kwam Soepoog de klas binnen om te vertellen dat Santen bij de direc-

teur moest komen.

Maurits zat er al, toen ik binnenkwam.

Er was een telegram voor ons gekomen, vertelde de baas. We moesten niet naar huis, maar naar onze grootouders in de Bataviastraat. Nee, we hoefden nu niet terug naar de klas. We konden meteen vertrekken.

Als in een waas liepen we voort. Wat was er nu weer aan de hand?

Geld om met de tram naar de Indische buurt te gaan hadden we niet, en zo liepen we, elk in eigen gedachten verdiept, door de eindeloze Van Baerlestraat. We durfden elkaar nauwelijks aan te zien. Soms bleven wij even staan om in een etalage te kijken. Boven ons hoofd werd een tafel slingerend omhoog gehesen.

En zo slenterden wij verder.

Vreemd dat je zo moe werd van een wandeling die niets om het lijf had. Op koninginndag waren Maurits en ik helemaal naar Saartje wezen lopen, van Amsterdam naar Blaricum, omdat vader toen geen geld had gehad om de trein voor ons te betalen. We hadden toch bij haar willen zijn omdat ze de dag erna jarig was. Alleen bij de Hakkelaarsbrug waren we vijf minuten gaan zitten.

Wat was de Ceintuurbaan toch een ongezelige straat. Vlak bij de Ferdinand Bol legde een broodbezorger zijn lege mand terug in de open

bak van zijn kar en sloot behoedzaam het deksel.

Eenmaal over de Amstelbrug, vroegen we ons af hoe we het vlugste bij opa en opoe kwamen. Rechtsaf, langs de Oosterparkstraat, of linksaf, door de Sarphatistraat. In de Vrolijkstraat, waar tante Roosje woonde, bleven we even staan, in de hoop dat ze net thuis zou komen van een boodschap, of uit het raam zou kijken.

Langs de stoep stond een fletsgeel Fordje geparkeerd. De bezwete chauffeur, steeds heftiger aan de slinger draaiend om de motor op gang te brengen die nu eens begon te pruttelen en het dan weer af liet weten, beet driftig op zijn lip. Tot het geraas onder de trillende kap aanzwol en hij razend snel zijn hand terugtrok.

Opoe stond boven in het duister van de trap.

‘Wij zijn het,’ riep ik, en opoe galmde naar beneden: ‘Vannacht is Saartje gestorven.’

Het kon niet waar zijn. Saartje was immers aan het genezen. Dat had de dokter zelf gezegd.

Toen we in de huiskamer kwamen en waar altijd pinda's tussen de kussens rolden op de divan gingen zitten, kwam opoe voor ons staan en herhaalde:

‘Saartje is dood. Ze is gistermiddag ingestort. Daarom moest vader plotseling naar haar toe. Met moeder, die hij uit het ziekenhuis heeft gehaald, met een taxi. Ze is vannacht gestorven.’

Ik moest het nu wel geloven. Maar het was gemeen. Waarom moesten ze ons altijd hebben? En hoe kon Saartje dat nou doen? Van haar was het ook gemeen, net zo goed. Je hoefde toch niet in te storten als je erop lette? En dat nog wel, nu moeder in het ziekenhuis had gelegen. Zou ze het niet geloofd hebben van die verkoudheid? En gedacht hebben dat het veel erger was dan een lichte hersenschudding en een gebroken sleutelbeen?

Stilletjes zaten we naast elkaar en durfden geen woord te spreken. Over Saartje kon je toch niets zeggen nu het zo erg was. En over iets anders net zo min. Opa, die aan tafel aardappelen zat te schillen, zou denken dat we het niet verschrikkelijk vonden.

‘Hier hebben jullie een kop thee,’ zei opoe, en ze deed er een hele scheut melk in, wat Engels was, omdat ze vroeger in Londen hadden gewoond. Stel je voor dat vader daar was gebleven. Dan had Saartje misschien geen tbc gekregen. Maar had Saartje dan wel bestaan, als vader met een Engelse vrouw was getrouwd?

Toen werd er gebeld, en kwamen vader en moeder terug van het sanatorium. Bij Saartje vandaan. Bij onze Saartje vandaan. Onze Saartje. Die naar opoe was genoemd. En opoe had niet eens gehuild. Of was ze toch verdrietig? Mis-

schien kwam het omdat van haarzelf ook twee kinderen waren gestorven.

Ik durfde haast niet op te kijken. Vader had een zwarte stoppelbaard, en hij zag zo bleek alsof hijzelf was gestorven. Hij gaf ons een zoen, en zijn wang bleef bijna aan de mijne kleven.

‘Jullie moeten van de divan af,’ gebaarde opoe, want moeder moest erop gaan liggen. Ook haar hadden we een zoen gegeven, maar nu pas had ik de moed haar op te nemen. Door haar ziekenhuishemd heen kon je zien dat het sleutelbeen was gespalkt. Ze hadden het hekwerk rond haar borst vastgeschroefd.

‘Saartje heeft godzijdank niet geleden,’ zei vader tegen opoe, ‘zij is vannacht buiten bewustzijn geraakt en heeft niet geweten wat er met haar zou gebeuren.’

Ik wou vragen of ik haar nog mocht zien voordat ze werd begraven, maar vader moest al weer weg, naar de Joodse gemeente, om er zijn schuld te regelen. Anders kon Saartje niet worden begraven. Alles wat de jidden deden kostte geld. Vader had altijd gezegd dat het een godsdienst voor rijke mensen was en niet voor sjlemielem zoals wij. Als ik eenentwintig werd, bedankte ik voor de Joodse gemeente. Niet dat ik een goj werd, sjmadden liet ik me niet. Het was hun schuld net zo goed dat Saartje was gestorven. Waarom had de familie van moeder ons

nooit uit de sjwiejenieje geholpen? Oom Aaron was zelfs rijk, heel rijk, en hij kende alle brooches uit zijn hoofd. Vader had meer verstand in zijn pink dat die hele misjpóge bij elkaar, had moeder wel eens gezegd. Maar ze mochten hem niet, omdat hij niet in God geloofde, en rood was net als opa.

Het scheen wel alsof moeder net zo had zitten denken als ik. Ze klonk zo hees, dat je haar bijna niet kon verstaan. 'Hoor je me, Barend, ik wil niet dat je mijn familie waarschuwt. Ze hebben het niet verdiend om op de lawaaie van onze Saartje te komen. Nooit hebben ze zich een pósjet van haar aangetrokken. Wat koop je voor familieleden die zich alleen maar bij begrafenis laten zien. Nee, ik wil het niet, hoor je me, Barend?'

Misschien had ze wel gelijk. Jammer dat opa en opoe uit Arnhem dood waren. Zij hadden juist zoveel van Saartje gehouden. Maar waarom mochten Maurits en ik nooit bij ze logeren? Wij waren zo wild, zeiden ze, en dat was Saartje niet. En zij leek op moeder.

Saartje werd al na twee dagen begraven, zonder dat ik haar nog een keer had kunnen zien.

Vroeger had ik angstig naar het witte laken gekeken, dat mensen voor de ramen spanden, en met ingehouden adem de gezichten van de nabestaanden bestudeerd. En nu ging ik zelf

mee met een begafenis. Vorige week had Saartje nog haar laatste brief geschreven, waarin ze ook mij had genoemd, omdat ze het zo lief had gevonden dat Maurits en ik helemaal naar Blaricum waren gelopen.

Vader vroeg aan opa of hij op het kerkhof het kaddisj wilde zeggen, want vader kende geen Hebreeuws. Opa zuchtte alleen, bij wijze van instemming. Ook dat was geregeld.

Zonder bloemen zouden we de baar volgen. Door het meedragen van de afgesneden stengels zouden we anders nog meer onheil afgeroepen hebben. Moeder was er niet bij, en opoe evenmin. En de tantes? Zij zouden thuis bij opoe op de mannen wachten.

Waarom mocht zelfs moeder niet mee nu Saartje werd begraven? Moeder en Saartje hoorden toch bij elkaar? Als ik vader was nam ik haar toch mee. Eens kijken wat die rebbe ervan zei. Of ik liet haar gewoon ergens begraven waar het wel mocht. En wie zou dat betalen? Vader was al blij dat de joodse gemeente een regeling had aanvaard.

Vader droeg zijn eigen hoed, Maurits had een klotje geleend van oom David, terwijl de pet van opa steeds over mijn ogen zakte. Zo vertrokken wij naar de Nieuwe Kerkstraat, waar Saartje in een gesloten doodkist op ons wachtte om naar

Diemen te worden gebracht.

‘Je kan aan de kist zien dat ze lang is geweest,’ zei een van de lijkbezorgers met een lachje. Vader antwoordde niet, terwijl de strepen onder zijn ogen zich nog scherper aftekenden. Wij wachtten tot de rebbe kwam, die vader een hand gaf, iets in het Hebreeuws mompelde en opdracht gaf Saartje naar de lijkauto te brengen.

Daarachter in de eerste volgauto, zaten vader, opa, Maurits en ik. Terwijl ik aan Saartje dacht, zeurden straatliedjes in mijn oren, die ik probeerde weg te denken, weg te duwen, weg te vloeken. Wat was er met mij aan de hand? Ik vond het verschrikkelijk dat Saartje was gestorven, en afschuwelijk was het ook voor vader en moeder en Maurits. Steeds keek ik naar vader in de hoop dat hij niet meer zo’n verdriet zou hebben. Waar kwamen die rotliedjes dan vandaan?

Langs de kieren van de gesloten gordijntjes kon je zien dat mensen op straat bleven staan en hun hoed afnamen. Even moest ik slikken.

Toen liepen we in een rijtje langs de begraafplaats. De naaste familie mocht de kist meedragen, terwijl aan vier uiteinden de lijkbezorgers de vracht torsten. Ook ik liep mee naast de kist, met vader, opa en Maurits, en probeerde te tillen, om Saartje nog even te kunnen voelen, zoals ik vroeger ook wel eens had geprobeerd haar heel alleen op te tillen, totdat moeder mij waar-

schuwde vanwege mijn breuk.

Het smalle pad voerde ons naar een tweede veld, waar een diepe kuil Saartje's plek aangaf. Saartje werd neergezet. De rebbe sprak woorden van troost, doorspekt met Hebreeuwse zinnen die hij half zong. Hij sprak over wolven en over een paardebloem, over een muur en over het offer van Abraham. Toen moest opa het kaddisj zeggen en elk woord herhalen dat de rebbe tot hem sprak.

Tergend langzaam lieten de lijkdragers de kist met Saartje in de kuil zakken. Alle mannen moesten er enige scheppen aarde op gooien. Ook vader. Ook Maurits. Ook ik. Misschien bedoelden ze dat we haar zo moesten toedekken, voor de laatste keer.

Toen mompelde de rebbe weer in het Hebreeuws en was de plechtigheid afgelopen.

We moesten naar een kamer in een huisje verderop, waar ze de tafel hadden gedekt. Broodjes. En cake. Nasjen bij een lawaaie? Nasjen nu Saartje er niet meer was? Hoe kon dat nou?

'Ik wil niet meer naar de HBS,' zei Maurits toen we weer thuis waren. 'Bij vader ga ik werken, in de schoenmakerij.'

Het verbaasde mij, want hij had het ook een rotvak gevonden, en nu ineens wilde hij schoen-

maker worden. Zonde dat hij van de HBS ging. In december werd hij pas dertien en hij zat al in de tweede klas.

Maurits had gehuild, en bij mij wilden de tranen maar niet komen, terwijl ik toch zo veel van Saartje had gehouden. Was dat verdriet als je laffe liedjes zong? Nooit meer zou ik met Maurits vechten. Ik gaf mezelf de hand erop.

Zwijgend zaten wij aan de ronde tafel, en de naam van Saartje werd niet meer genoemd. Wij durfden er zelfs niet over te praten dat we niets van Saartje's vriendinnetjes hadden gehoord.

Toen ging ik naar boven, langs de binnentrap, naar het kamertje dat voor Saartje bestemd was geweest en dat nu voorgoed het mijne was geworden. En ik woelde in haar bed, het oranje houten ledikant, van de ene zij op de andere, zonder de slaap te kunnen vatten.

Ineens kon ik mij Saartje's gezicht niet meer herinneren. De laatste keer had ik haar met haar verjaardag gezien, toen ze zestien jaar was geworden. Bij onze aankomst had ze ons met verbaasde, blijde ogen aangekeken, en zo had ze ook gekeken toen we weer vertrokken. Toen ik mij aan het eind van de laan had omgedraaid om nog een keer te wuiven, zag ik alleen nog maar haar grote bruine ogen die mij in zich wilden opnemen.

En nu zag ik Saartje weer helemaal voor me. Ze lachte. Terwijl de tranen in mijn ogen kwamen, stond ik op. Ik liep naar de kast waar haar mantel hing en aaide over de haren huid. Alles wat van Saartje was geweest moest voortaan zo blijven.

Op de plank lag Saartje's herbarium. Voorzichtig peuterde ik de bandjes van de kartonnen käft los en keek naar de herfstaster, die ik voor haar had meegenomen van het opgespoten land. De boterbloem was uit de eigen tuin. Boterbloem? hoorde ik Saartje protesteren, een paardebloem zal je bedoelen. Dat kun je aan de bladen zien, en aan de dikke steel. Met een korte beweging knakte ik de stengel door. Ik bracht mijn mond naar het kleverige witte sap. Het was zo bitter als gal.